

Gemeenten Haarlemmerliede-Spaarnwoude,
Heerhugowaard, Medemblik, Schagen, Schermer,
in samenwerking met provincie Noord-Holland

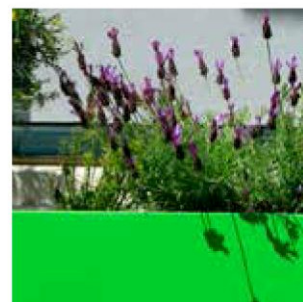
Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen

Tool-box kleine kernen

20 januari 2014

COMPANEN

ADVIES VOOR
WONINGMARKT
EN LEEFOMGEVING

DATUM 20 januari 2014

TITEL Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen

ONDERTITEL Tool-box kleine kernen

OPDRACHTGEVER Gemeenten Haarlemmerliede-Spaarnwoude, Heerhugowaard, Medemblik, Schagen, Schermer,
in samenwerking met provincie Noord-Holland

AUTEUR(S) Bram Klouwen
Marnix Groenland
Wietske Tideman
Pim Tiggeloven

PROJECTNUMMER 441.102/G/PL

Boulevard Heuvelink 104
6828 KT Arnhem

Postbus 1174
6801 BD Arnhem

info@companen.nl

www.companen.nl

(026) 351 25 32

@Companen

BTW NL001826517B01

IBAN NL96RABO0146973909

KVK 09035291

Inhoud

Samenvatting Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen	1
1 Inleiding	5
1.1 Vraagstelling	5
1.2 Positionering Vitaliteitsimpuls	5
1.3 Maatwerk en accenten per gemeente	5
1.4 Aanpak van Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen	7
1.5 Leeswijzer	9
2 Vitaliteit is niet voor iedereen hetzelfde	11
2.1 Veerkracht als beeld van vitaliteit	11
2.2 Trends van invloed op vitaliteit	12
2.3 Veranderende rol gemeente rond vitaliteit	16
2.4 Samenvatting van sociale vitaliteit	19
3 Vitaliteit in Noord Holland	21
3.1 Historie van het landschap	21
3.2 Sociaal-economische geschiedenis van de dorpen	24
3.3 Taal en organisatie van het dorp	25
3.4 Van traditionele dorpen naar woondorpen	25
3.5 Samenvatting Noord-Hollandse DNA-kenmerken en vitaliteit	28
4 Trechters naar knoppen om te draaien	29
4.1 Stap 1: DNA bepalen	30
4.2 Stap 2: Maatschappelijke vraagstukken rond vitaliteit	31
4.3 Stap 3: Samenwerking bepalen op basis van willen en kunnen	32
4.4 Stap 4: Instrumenten kiezen uit de gereedschapskist	36
4.5 Samenvattend stappen om te komen tot knoppen	39
Bijlage 1: Samenvatting van de vijf deelprojecten	1
Haarlemmerliede-Spaarnwoude	1
Heerhugowaard	3
Medemblik	5
Schagen	8
Schermer	4
Bijlage 2: Links naar deelrapportages deelprojecten	7

Samenvatting Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen

De vitaliteit van kleine kernen ligt op een hoog niveau. Mensen kennen elkaar, burenhulp is voor velen een vanzelfsprekendheid en verenigingen floreren. Klopt dit beeld van een overzichtelijke samenleving in een setting van rust en ruimte? Het antwoord op deze vraag ligt genuanceerd; soms wel, soms ook niet. Veel kleine kernen hebben in hun genen een stevig zelfbewustzijn en organisatiekracht. Tegelijkertijd komen er 'grote' maatschappelijke ontwikkelingen op de kernen af: vergrijzing en ontgroening van de bevolking, economische schaalvergroting, kanteling in het sociale domein waarbij meer het accent komt te liggen op het zelforganiserend vermogen en het wegtrekken van voorzieningen. Hoe vitaal een kern ook is, veel van deze ontwikkelingen gaan de organisatiekracht van een kern te boven. Hoe hiermee om te gaan, daar geeft de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen handvatten voor.

Vooraf: positionering Vitaliteitsimpuls

De vitaliteitsimpuls is een initiatief van de gemeenten Heerhugowaard en Schagen, waar vervolgens Haarlemmerliede-Spaarnwoude, Medemblik en Schermer bij aansloten; dit in samenwerking met de provincie Noord-Holland. De impuls betreft geen beleid van deze gemeenten. Het biedt vooral inzicht in de verschillen in uitgangspositie tussen kernen, een werkwijze en toepassingsmogelijkheden van instrumenten om te werken aan vitaliteit. Dit rapport gaat uit van de vooronderstelling dat politiek / bestuur aan de slag wil met vitaliteit van kleine kernen en hier richtinggevende kaders voor vaststelt: ten aanzien van te ontwikkelen visies, (meerjaren)programma's, de relatie met de dorpen en wijken en de ruimte voor maatwerk per dorp.

Dit rapport treedt niet in dit politiek-bestuurlijke proces. Om handen en voeten te geven aan het werken aan vitaliteit in kleine kernen en hier processen voor op gang te brengen, biedt het rapport een breed scala van toepassingsmogelijkheden en instrumenten.

Handvatten Vitaliteitsimpuls

Vanuit haar bestuurlijke verantwoordelijkheid heeft het lokaal bestuur volop aandacht voor de maatschappelijke ontwikkelingen. In algemene zin wordt dit ook vaak vertaald naar de situatie in kleine kernen, bijvoorbeeld door te werken met dorpsraden en dorpsvisies. Tegelijkertijd worden gemeenten steeds groter en staan letterlijk op grotere afstand van de kernen. Dit heeft als risico dat de specifieke situatie van iedere kleine kern onvoldoende aandacht krijgt. Reden voor de gemeenten Schagen, Medemblik, Heerhugowaard, Schermer en Haarlemmerliede-Spaarnwoude om gezamenlijk de vitaliteit van kleine kernen onder de loep te willen nemen. Vraag is op welke wijze deze gemeenten een bijdrage kunnen leveren aan de vitaliteit van kleine kernen. Dit is voor verschillende kernen in de vijf gemeenten in beeld gebracht. Wat heeft geleid tot de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen (VIKK). Deze Vitaliteitsimpuls biedt handvatten om als gemeente hiermee aan de slag te gaan.

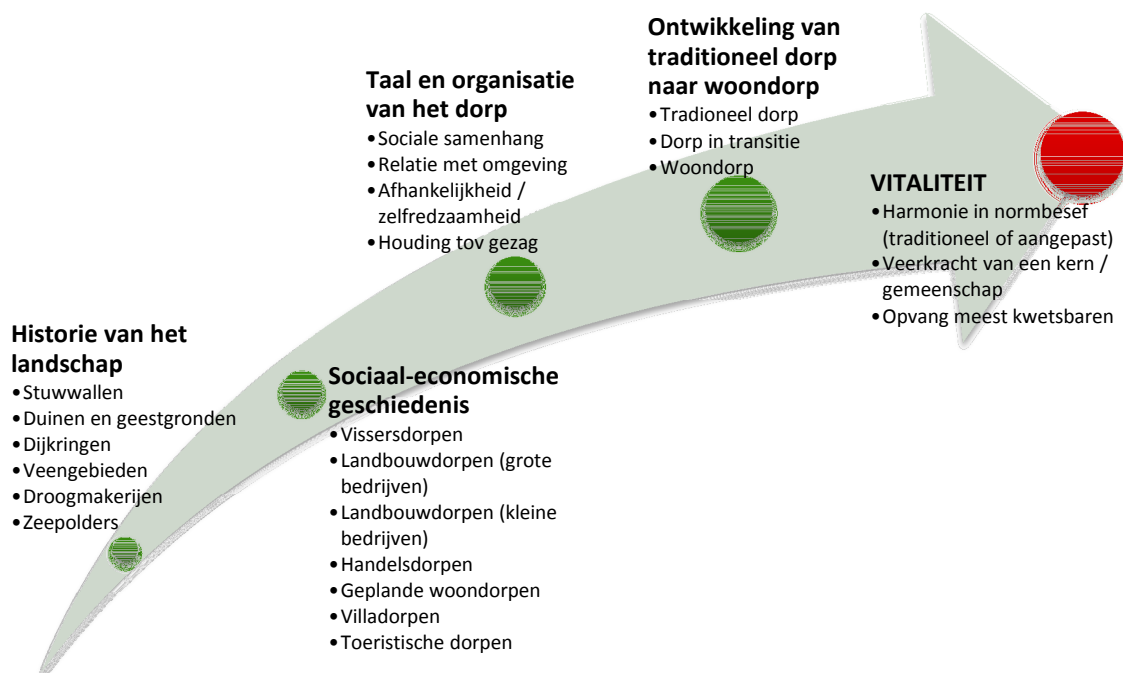
De noodzakelijke basis: erkenning nodig voor vraagstuk vitaliteit in kleine kernen

Aan de slag gaan met de vitaliteit van kleine kernen begint met de erkenning dat dit onderwerp specifiek aandacht nodig heeft van de gemeente. Waarbij we ervan uitgaan dat inwoners die aandacht sowieso wel hebben. Het commitment van de politiek voor een aanpak specifiek gericht op kleine kernen is essentieel voor een succesvolle samenwerking tussen gemeente en inwoners. Die samenwerking, ongeacht de exacte vorm, is de basis voor het behouden van en bouwen aan vitaliteit in kleine kernen.

Op basis van een dergelijke uitspraak ligt er een basis om het instrumentarium uit de Vitaliteitsimpuls toe te passen. Deze vitaliteitsimpuls biedt gemeenten die aan de slag willen met vitaliteitsbeleid voor kleine kernen een hanteerbaar stappenplan, bestaande uit vier stappen.

Stap 1: Elke kern is uniek

De verschillen tussen kleine kernen zijn groot. In de ene kern lopen mensen makkelijk bij elkaar binnen, terwijl in andere kernen de relaties goed maar afstandelijker zijn. Ook de verwachtingen ten aanzien van de overheid verschillen. Zijn zij een hogere autoriteit waarnaar je hebt te luisteren of staat een dorp meer autonoom ten opzichte van de overheid. En zo zijn er tal van verschillen. De verschillen blijken te herleiden op het ontwikkelpad dat een kern heeft doorgemaakt. Dit ontwikkelpad duiden we aan als het DNA van de kern. De elementen die dit DNA bepalen, zijn voor Noord-Holland samen te vatten in het volgende schema.

Dit ontwikkelpad bepaalt, in een veelheid aan mogelijke combinaties, voor iedere kern het unieke DNA. Dit DNA bepaalt de vitaliteit van de kern met als centrale begrippen: harmonie in normbesef, veerkracht om op nieuwe ontwikkelingen in te kunnen spelen en de wijze waarop de kern de meest kwetsbaren weet op te vangen. Het is van grote waarde om dit unieke profiel eerst te kennen, zodat samenwerking en aanpakken per kern op maat georganiseerd kunnen worden.

Stap 2: Bepalen specifieke maatschappelijke vraagstukken rond vitaliteit

Tal van maatschappelijke vraagstukken komen op de kleine kernen af. Hoewel tijdsgebonden en afhankelijk van het DNA gaat het nu in elk geval om de volgende onderwerpen:

- Verenigingen (sport, muziek), wat te doen met ontgroening en vergrijzing waardoor oude structuren niet meer levensvatbaar zijn?
- Basisscholen, verdwijnen van economisch draagvlak: hoe omgaan met concentratie of spreiding? En hoe ga je om met vervoer?
- Groeiende vraag naar zorg en ondersteuning door extramuralisering. Afwachten of pampieren van zorgbehoefte? Welke diensten organiseer je?
- Afhankelijkheid van mantelzorg?
- Nabijheid voorzieningen onder druk voor de meest kwetsbaren? Zeker in woondorpen dreigen de have-nots buiten de boot te vallen. Hoe vang je dit op?

- Afnemende woningbehoefte, risico leegstand, hergebruik bestaand vastgoed.
- Spanning woningmarkt: prijsopdrijving en verdringing laagste inkomens / starters.
- Transformatie van eengezins- naar levensloopgeschikte woningen.
- Krimpende beroepsbevolking, bedrijfssluitingen: hoe zorgen voor bedrijfsopvolging. En hoe houd je dan ondernemers betrokken bij het dorp (als sponsor en initiator).
- Mensen wonen niet hun hele leven meer op het dorp. Hoe toch betrokken houden / krijgen bij langetermijnontwikkeling dorp (en niet alleen eigenbelang).

Stap 3: Samenwerking bepalen op basis van willen en kunnen

In de aanpak van vitaliteitsvragen is samenwerking met de kern vervolgens essentieel. De wijze van samenwerking is afhankelijk van de lokale situatie en de vragen die spelen. Een bruikbaar handvat voor de keuze van samenwerkingsvorm biedt Stichting De Bakkerij. Zij maakt bij vitaliteitsvraagstukken en het zelfplossend vermogen vanuit de samenleving onderscheid naar 'willen' en 'kunnen'.

		Kunnen	
		Ja	Nee
Willen	Ja	Dorp pakt het zelf op. Inzet gemeente: <ul style="list-style-type: none"> • Niets doen • Voorwaardenscheppend • Aanspreekbaar zijn • Ondersteunen bij doorontwikkeling 	Het dorp wil wel, maar kan niet. In dit geval kan de gemeente initiatieven ondersteunen en inwoners / bedrijven helpen ideeën ten uitvoer te brengen. Inzet gemeente: <ul style="list-style-type: none"> • Samenwerken • Faciliteren • Ondersteunen
	Nee	Dit zal vanuit het dorp niet snel voorkomen. Bij een publiek belang kan de gemeente inwoners betrekken. Inzet gemeente: <ul style="list-style-type: none"> • Stimuleren • Verleiden; zoeken naar gedeeld belang • Overtuigen • Zoeken naar mensen die iets willen 	Vanuit het dorp is geen actie te verwachten. Alleen als sprake is van een publiek belang is inzet van de gemeente gewenst. Inzet gemeente: <ul style="list-style-type: none"> • Verleiden • Overtuigen • Doordrukken

Bij de samenwerking tussen gemeente en het dorp moet een vorm gevonden worden die aansluit bij het karakter van de kern en het voorliggende vraagstuk. Het verdient de voorkeur om daarbij aan te sluiten bij organisatievormen die er al zijn in het dorp, al kunnen er redenen zijn om dit juist niet te doen. Kern is wel: benut de aanwezige energie in een gemeenschap.

Het kan ook voorkomen dat er in een gemeenschap geen concrete opgave voor samenwerking ligt. Dan kan een inzet op samenwerking achterwege blijven, of enkel vanuit continuïteit in relatie ingezet worden (vinger aan de pols houden).

Stap 4: Instrumenten kiezen uit de gereedschapskist

De laatste stap is om in de samenwerking met het dorp het passende instrumentarium te kiezen. Traditioneel was samenwerking tussen gemeente en inwoners vooral gericht op samen vormgeven aan beleid. Meer en meer is de samenwerking gericht op concrete initiatieven in de dorpen waarbij het primaat bij bewoners komt te liggen: zelforganisatie, al dan niet ondersteund door de gemeente.

De instrumenten voor samenwerking zijn onuitputtelijk. Wij hebben een bloemlezing van instrumenten geordend. De keuze voor het instrumentarium is afhankelijk van DNA, maatschappelijke vraagstukken en inzet / samenwerking van gemeente en dorp. Hiervoor biedt het volgende overzicht enig houvast.

Figuur: Inzet van instrumenten in verschillende situaties (geen uitputtende opsomming)

N.B.: De figuur geeft geen uitputtende opsomming van instrumenten. De beschrijving van de bruikbaarheid naar DNA, inzet en thema's is bedoeld als vingerwijzing maar is niet exclusief. Ook in andere situaties kan het gebruik van een specifiek instrument overwogen worden.

Een heldere organisatiestructuur helpt bij het kiezen van de juiste instrumenten in de juiste situatie. Essentieel in de organisatiestructuur is een directe verbinding tussen het dorp en de gemeente ambtelijk en bestuurlijk. Ook naar de gemeenteraad is extra aandacht nodig om hen steeds bij ontwikkelingen betrokken te houden. Het politieke spel moet hierbij gericht zijn op het vaststellen van de noodzakelijke kaders.

Nu is het tijd voor uitvoering!

1 Inleiding

De vitaliteit in kleine kernen vraagt voortdurend aandacht. Demografische en maatschappelijke ontwikkelingen zorgen voor een veranderende samenleving in de kernen. Belangrijke begrippen hierbij zijn: vergrijzing, langer thuis wonen van zorgvragers, toenemend beroep op mantelzorg en –hulp, participatie en zelfredzaamheid, bezuinigingen. Daarnaast verandert door de schaalvergroting en bezuinigingen de verhouding tussen kernen en lokaal bestuur. De gemeenten Schagen, Medemblik, Heerhugowaard, Schermer en Haarlemmerliede-Spaarnwoude willen een impuls geven aan de vitaliteit van hun kleine kernen: via de *Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen*. Hiervoor hebben de gemeenten gezamenlijk in het kader van de Provinciale Sociale Agenda een subsidie gekregen van de provincie. Op grond hiervan is een project gestart, waarin adviesbureau Companen als projectbegeleider optreedt.

1.1 Vraagstelling

De vraagstelling die bij de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen centraal staat, is de volgende:

1. *Wat bepaalt de sociaal-economische vitaliteit en leefbaarheid in de kleine kernen van de deelnemende gemeenten? Wat leert dit meer algemeen voor andere kleine kernen in Noord-Holland?*
2. *Welke ontwikkelingen zijn van belang voor de toekomstige vitaliteit van kleine kernen?*
3. *Hoe kunnen inwoners, instellingen en gemeente antwoorden geven op maatschappelijke vraagstukken die spelen of in de toekomst gaan spelen in kleine kernen? Wat zijn relevante knoppen om aan te draaien in de verschillende situaties?*

1.2 Positionering Vitaliteitsimpuls

De vitaliteitsimpuls is een initiatief van de gemeenten Heerhugowaard en Schagen, waar vervolgens Haarlemmerliede-Spaarnwoude, Medemblik en Schermer bij aansloten; dit in samenwerking met de provincie Noord-Holland. De impuls betreft geen beleid van deze gemeenten. Het rapport biedt vooral inzicht in de verschillen in uitgangspositie tussen kernen, een werkwijze en toepassingsmogelijkheden van instrumenten om te werken aan vitaliteit. Dit rapport gaat uit van de vooronderstelling dat politiek / bestuur aan de slag wil met vitaliteit van kleine kernen en hier richtinggevende kaders voor vaststelt: ten aanzien van te ontwikkelen visies, (meerjaren) programma's, de relatie met de dorpen en wijken en de ruimte voor maatwerk per dorp.

Dit rapport treedt niet in dit politiek-bestuurlijke proces. Om handen en voeten te geven aan het werken aan vitaliteit in kleine kernen en hier processen voor op gang te brengen, biedt het rapport een breed scala van toepassingsmogelijkheden en instrumenten.

1.3 Maatwerk en accenten per gemeente

De Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen is een samenwerking van vijf gemeenten. Elke gemeente heeft in deze aanpak een eigen rol en ook vraagstelling. Dit heeft ertoe geleid dat per gemeente een eigen aanpak is gevolgd. De overkoepelende vraagstelling was gelijk. De vraagstukken ten aanzien van

vitaliteit in kleine kernen zijn vaak ook redelijk uniform, ze hebben echter door lokale verschillen toch een wisselend effect.

De ervaringen die in de verschillende gemeentelijke trajecten zijn opgehaald hebben we gebundeld tot een algemeen beeld voor vitaliteit in de kleine kernen, en de knoppen waaraan je kunt draaien. Daarmee biedt dit project een tool-box vitaliteitsscan voor meerdere kleine kernen in Noord-Holland.

De belangrijkste verschillen tussen de vijf gemeentelijke invalshoeken zijn:

- **Context:** sommige gemeenten hebben recent een fusie achter de rug (Schagen, Medemblik). Andere gemeenten hebben binnenkort met een fusie te maken (Schermer, en naar later bleek ook Haarlemmerliede). Daarnaast speelt in sommige kernen vooral ook de vraag hoe in een stedelijke omgeving een kleine-kernenaanpak handen en voeten moet krijgen (Heerhugowaard, Haarlemmerliede), terwijl andere gemeenten kleine kernen in een plattelandcontext plaatsen (Schagen, Medemblik).
- **Actuele vraagstukken:** in een aantal gemeenten ligt vooral de vraag voor hoe je de afstand gemeente - kleine kernen kan beperken en is er sprake van een organisatorisch vraagstuk (Schagen, Schermer). Hieraan wordt in Medemblik de concrete vraag over het functioneren van de dorpsraad toegevoegd. In De Noord (Heerhugowaard), Spaarndam (Haarlemmerliede) en stad Medemblik (Medemblik) is de vraag meer inhoudelijk en gaat het om het meten van vitaliteit en de juiste handelingen gericht op behoud / versterken van vitaliteit.
- **DNA:** iedere kern heeft zijn eigen DNA. Gedurende het project blijkt dit een zeer bepalende factor om de vitaliteit op de juiste wijze te kunnen beoordelen.

Deze verschillen in invalshoek leiden ook tot verschillende keuzes ten aanzien van de projectinrichting. In Heerhugowaard, Medemblik, Schermer en Haarlemmerliede-Spaarnwoude is gekozen om één kern centraal te stellen als case-studie voor andere kernen. In Medemblik (in aanvulling op de kerngerichte aanpak) en Schagen is gekozen voor een bredere insteek, waarbij verschillende kernen tegen het licht zijn gehouden. Dit heeft ook gevolgen voor de gekozen aanpak per gemeente (en de mate van participatie van inwoners en instellingen in de kernen).

Globaal kun je de inzet per gemeente indelen in de mate van 'autonomie' van de kern(en) (afwachtend of juist activistisch) versus het directe doel wat de gemeente met de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen wil bereiken (actiegericht of organisatiegericht). Dit is weergegeven in het kwadrant rechts van de beschrijvingen.

Haarlemmerliede- Spaarndam	Kern: Spaarndam. wat speelt er? <ul style="list-style-type: none"> • Verstedelijkingsdruk • Behoorlijk autonoom dorp, deels in gemeente Haarlemmerliede, deels gemeente Haarlem • Voorzieningsstructuur naar de toekomst toe kritisch • Vergrijzing / vereenzaming Centrale vraag: hoe organiseer je samenwerking / zelfredzaamheid in het dorp via een actieplan met een werkgroep vanuit het dorp	

Heerhugowaard	<p>Kern: De Noord. Wat speelt er?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Herijken Kompas op De Noord (uit 2007) • Kantelingsgedachte uit Wmo invoegen • Veel betrokkenheid en zelfredzaamheid (ook in voorzieningen) • Mogelijk ook verborgen eenzaamheid / kwetsbaarheid <p>Centrale vraag: actualiseren van het actieplan (wie gaat wat doen?) + toekomstperspectief (+inrichting) gemeenschapscentrum Rondeel</p>	
Medemblik	<p>Kern: Medemblik. Wat speelt er?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Inspelen op trends als thuis blijven wonen, Wmo, vergrijzing / ontgroening • De kern is autonoom en actiegericht • Terugloop winkelaanbod • Stadse mentaliteit <p>Centrale vraag: hoe inspelen op ontwikkelingen en met gemeente samenwerken? Wat is rol van de stadsraad? Tweede vraag betreft het verzamelen van bouwstenen voor de evaluatie van het kernenbeleid, in het bijzonder de rol van de dorpsraden.</p>	
Schagen	<p>Kern: Petten, Dirkshorn, St. Maarten, Schagen Waldevaart, Oudesluis (met globale indicaties voor Callantsoog, Schagen Groeneweg en Tuitjenhorn). Wat speelt er in deze kernen?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Oorspronkelijk gespreid over 3 gemeenten met eigen historie met kernenbeleid. • Trends: schaalvergroting, terugtrekkende overheid en transitie sociaal domein; wat dan nodig voor kernen? • Bij welk dorps-DNA welke knoppen om aan te draaien? <p>Centrale vraag: in beeld krijgen welke kenmerken bepalend zijn voor de aanpak van vitaliteit door overheidsparticipatie en burgerparticipatie. Hierbij leereffecten vanuit de voormalige 3 gemeenten sorteren.</p>	
Schermer	<p>Kern: Grootschermer. Wat speelt er?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Samengaan Alkmaar, Graft-De Rijp, Schermer • Grootschermer: weinig voorzieningen / hechte gemeenschap • Tot op heden weinig zicht op vitaliteit Grootschermer in tegenstelling tot Stompnetoren waar nodige aandacht al voor is. • Bouwstenen voor kernenbeleid nieuwe (grote) gemeente. <p>Centrale vraag: hoe organiseer je in nieuwe gemeente structureel aandacht voor kleine kernen? Hoe meet je de vitaliteit en grijp je waar nodig in?</p>	

1.4 Aanpak van Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen

Wat is een kleine kern?

In dit project hebben we de kleine kern gedefinieerd als iedere zelfstandige kern die niet tot de grotere stedelijke gebieden van Noord-Holland behoren. Als inwonersgrens gaan we uit van maximaal circa 10.000 inwoners.

Hoe bepalen we de vitaliteit

De idee dat vitaliteit in cijfers te vangen is, is gedateerd. Het gaat om tal van aspecten die vaak vooral kwalitatief van aard zijn. Vitaliteit in kleine kernen komt het best tot uitdrukking in de combinatie van tellen en vertellen, en door het betrekken van toekomstscenario's. Een aantal indicatoren zegt iets over vitaliteit en de kracht van een gemeenschap. Minstens zo belangrijk zijn de verhalen in de dorpen. Hoe

gaan mensen met elkaar om? Welke gemeenschappelijke waarden deelt men? Welke personen, organisaties en samenwerkingen zijn de dragers? Hoe is de verhouding inwoners - instellingen - ondernemers - overheid?

Actoren hebben verschillende rollen

De laatste jaren krijgt de zelfredzaamheid van inwoners nadrukkelijker een plek in het overheidsbeleid. Dit heeft ook betekenis voor de vitaliteit van kleine kernen. Zelfredzaamheid zoals de overheid dat bedoelt, is nog niet zonder meer praktijk. Dit blijkt uit onderzoek van professor Tonkens van maart 2013. De gewenste zelfredzaamheid kent ook geen gelijk vertrekpunt voor iedere kern. De vitaliteit van kernen wordt mee beïnvloed door de aanwezige formele en informele organisatievormen (tussen inwoners, en tussen inwoners en instellingen). Daar zitten ook knoppen om de vitaliteit te beïnvloeden. In de vitaliteitsimpuls zijn we dan ook via het 'vertellen' op zoek gegaan naar lokale netwerken die het verschil maken.

Leereffect sorteren

De aanpakken die we gekozen hebben rond de verschillende kernen bieden uiteindelijk in hun samenhang zicht op kansrijke aanpakken voor andere kleine kernen in Noord-Holland. De opgedane ervaringen van de verschillende uitwerkingen hebben een plek gekregen in de tool-box vitaliteisscan: met een samenhangende en bruikbare set van instrumenten. De uitwerkingen per kern vormen hierbij de praktische illustraties.

Stappen op weg naar de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen

Via het volgende stappenplan is de Vitaliteitimpuls opgezet:

1. *Sonderingsronde 5 gemeenten ten behoeve van maatwerk aanpak per gemeente*

Bij de start van het project is met de vijf gemeenten afzonderlijk gekeken naar de lokale vraagstukken:

- de **context** van de verschillende kernen,
- de **vitaliteitsvraagstukken** die in de kernen spelen,
- de wijze waarop de kernen **reeds bezig** zijn met vitaliteitsvraagstukken (op eigen kracht, of samen met de gemeente / instellingen),
- de **selectie** van kernen en redenen om juist die kernen te betrekken bij de vitaliteitsimpuls,
- een **aanpak** om de vitaliteitsaanpak per kern in beeld te krijgen.

De lokale aanpakken zijn geordend naar hun onderlinge verschillen en leerpunten die daaruit te herleiden zijn en leveren een definitief voorstel voor het gezamenlijke project.

2. *Aan de slag*

Vervolgens is per gemeente een uitwerking gemaakt van de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen. Tussentijds zijn de lokale aanpakken verschillende keren met elkaar in verband gebracht en heeft bijsturing plaatsgevonden.

3. *Gemeenschappelijk denk- en begrippenkader*

Gezamenlijk is een denk- en begrippenkader ontwikkeld, zodat de uitkomsten per lokaal project gezamenlijk meerwaarde hebben. Voor dit denk- en begrippenkader is gebruik gemaakt van scenario planning.

Tevens hebben we verschillende gesprekken gevoerd met een vertegenwoordiging van corporaties, welzijns- en zorginstellingen en de Vereniging Kleine Kernen Noord-Holland.

4. Toolbox / knoppen vitaliteitsaanpak

De ervaringen uit de verschillende lokale projecten zijn gebundeld in deze rapportage. Naast de lokale ervaringen hebben we hier ook de nodige ervaringen vanuit literatuuronderzoek en praktijkvoorbeelden elders toegevoegd. De resultaten hebben we voor de gezamenlijke gemeenten gebundeld en hieraan 'knoppen' toegevoegd die van invloed zijn op de ontwikkeling van de vitaliteit. Per situatie beschrijven we de best bruikbare knoppen in de tool-box.

1.5 Leeswijzer

Van de vitaliteitsscan zijn per casus een deelrapportage gemaakt. Deze vormen de bijlagen / achtergronden bij deze rapportage. Deze rapportage gaat in hoofdstuk 2 in op de elementen die de ontwikkeling van de vitaliteit van kleine kernen bepalen. Achtereenvolgens gaan we in op demografische veranderingen, veranderingen in voorzieningenstructuur, veranderingen in sociale infrastructuur en steunfuncties (onder andere decentralisaties AWBZ), rol van de overheid en functies van de dorpse samenleving.

Hoofdstuk 3 beschrijft, op basis van ervaringen in de casussen, de specifieke ontwikkelingen die in de kernen van Noord-Holland spelen. Deze ervaringen leren dat de historische en sociaal-culturele ontwikkeling in belangrijke mate de vitaliteitsbeleving in een kern bepalen. Maar ook de wijze waarop de vitaliteit te beïnvloeden is. Wij geven in hoofdstuk 3 eerst een overzicht van de historische ontwikkeling rond kernen, vervolgens van de lokale ontwikkeling van verschillende kernen en de bepalende samenlevingsvormen in de kernen.

Tot slot gaat hoofdstuk 4 in op de knoppen waaraan gemeenten en inwoners kunnen draaien om de vitaliteit te beïnvloeden. Vanuit de maatschappelijke ontwikkelingen (hoofdstuk 2) en de specifieke situatie per kern (hoofdstuk 3) doen we een voorzet van de wijze van beïnvloeding van de vitaliteit in de kernen. Deze uitwerking vormt een tool-box om actief de vitaliteit te beïnvloeden.

2 Vitaliteit is niet voor iedereen hetzelfde

Centraal in de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen staat het begrip “vitaliteit”. Relevant aan het begrip vitaliteit, is dat wat voor de een vitaal heet te zijn, voor een ander dat niet is. Maakt het ontbreken van een supermarkt en een huisarts een kleine kern minder vitaal? Dat hangt er maar net vanaf aan wie je het vraagt. Voor gezonde jonge mensen met een auto zijn deze voorzieningen praktisch, maar als ze in de directe omgeving niet voor handen zijn, doet dat voor hen niet noodzakelijkerwijs afbreuk aan de vitaliteit van de kern waarin zij wonen. Voor een oudere die geen auto meer rijdt maakt het ontbreken van deze voorzieningen zijn omgeving onleefbaar omdat hij niet meer zelfstandig in zijn levensbehoefte kan voorzien.

Een bankje heeft voor iedere gebruiker een andere betekenis. Toch is dit voor ieder gebruiker van vitaal belang.

Kortom, vitaliteit is niet eenduidig te definiëren omdat verschillende leeftijdsgroepen, verschillende eisen stellen aan hun leefomgeving. Hetzelfde geldt voor verschillende leefstijlen. Voor een liefhebber van rust en natuur is het platteland een ideale en leefbare omgeving. Voor een stadsmens ontbreken op het platteland de noodzakelijke voorzieningen die het leven aangenaam maken. Het verdwijnen van bijvoorbeeld voorzieningen kan voor inwoners met een meer urbane leefstijl net het verschil maken in de vitaliteit van een kern.

Belangrijk is ook om hierbij steeds de context van het dorp in ogenschouw te nemen. Vanuit de Dorpenmonitor 2013 van het Sociaal-Cultureel planbureau (SCP) is onderzoek gedaan naar verschillen in vitaliteitsontwikkeling tussen kleine kernen. Het SCP maakt hierbij onderscheid in grote en kleine dorpen en in de afstand tot steden. De vraagstukken in grote dorpen zijn anders dan in kleine kernen (bijvoorbeeld ten aanzien van voorzieningen). In kleine kernen op grote afstand van steden is de nabijheid van primaire voorzieningen precair, zeker voor kwetsbare mensen. Hier spelen dan ook andere leefbaarheidsvraagstukken. Die vraagstukken zijn in het vervolg van de analyses verwerkt.

2.1 Veerkracht als beeld van vitaliteit

De veerkracht van inwoners en groepen inwoners in een kern blijkt bepalend voor de sociale vitaliteit: hoe gaan mensen om met veranderingen in hun omgeving? En met veranderingen in hun kern? Te denken is ook aan antwoorden op ontwikkelingen als vergrijzing, ontgroening en wegtrekken van voorzieningen. Leidt dit tot zelforganisatie, berusting of protest? Een kern waarin mensen in die situatie

de consequenties kunnen dragen blijkt veerkrachtiger dan een kern waarin mensen zich afhankelijk opstellen. In het bijzonder voor kwetsbare groepen (mensen met een zorgvraag, met weinig bestedingsmogelijkheden, organisatiekracht of weinig contacten) is vooral de veerkracht van een kern als collectieve gemeenschap van belang. Voor deze mensen biedt een meer individueel georganiseerde kernsamenleving minder makkelijk het noodzakelijke vangnet (met name bij een terugtrekkende overheid). Daar staat tegenover dat in een kern waar de collectieve gemeenschap sterk is, juist voor mensen met een afwijkende leefstijl de veerkracht beperkt is. De mate waarin ook kwetsbare en groepen met afwijkend gedrag kunnen profiteren van de veerkracht van mensen en hun omgeving, blijkt dan ook een belangrijke aanvulling op het begrip veerkracht.

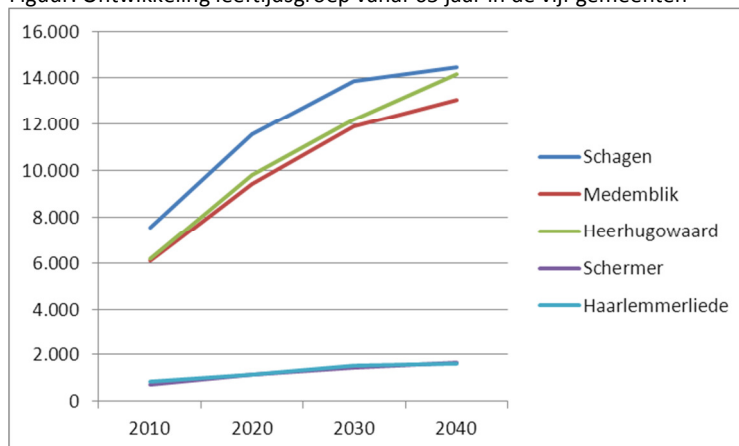
Voorwaarden voor een veerkrachtige samenleving zijn op basis van de gesprekken in de verschillende kernen: ontmoetingsmogelijkheden (kroeg, dorps huis of school) en indien nodig de *bereikbaarheid* van voorzieningen en diensten. En de aanwezigheid van enkele mensen met veel organisatiekracht.

2.2 Trends van invloed op vitaliteit

Demografie, vergrijzing en ontgroening

De bevolkingsgroei van de afgelopen decennia vakt af. In delen van Noord-Holland treedt de komende decennia bevolkingskrimp op. Op termijn betekent dit ook een daling van de behoefte aan (nieuwe) woningen. Doordat er minder mensen in een huishouden wonen (als gevolg van individualisering en vergrijzing) zal de daling van de woningbehoefte vertraagd optreden. Eerst leidt dit tot minder nieuwbouwbehoefte in dorpen, op termijn mogelijk zelfs tot leegstand van woningen.

Figuur: Ontwikkeling leeftijdsgroep vanaf 65 jaar in de vijf gemeenten

Bron: Provincie Noord-Holland, prognose 2013.

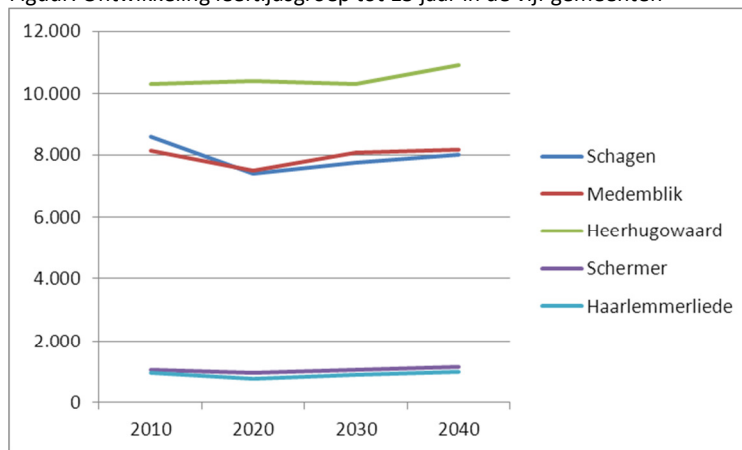
Minstens zo bepalend als de bevolkings- en woningbehoefteontwikkeling is de vergrijzing van de bevolking. Het aantal 65-plussers neemt toe. En binnen de groep 65-plussers groeit het aantal 75-plussers nog eens sterker. De vergrijzing heeft verschillende effecten:

- De groeiende behoefte aan specifieke diensten (vrije tijd, welzijn, zorg) met gevolgen voor de benodigde voorzieningenstructuur.
- Met het groeiend aantal ouderen ook de zorgvraag toeneemt, terwijl de beroepsbevolking afneemt.
- Meer mensen hebben behoefte aan geschikte woonvormen voor als men minder goed ter been is. Geschikt maken van bestaande huur- en koopwoningen is dan ook een belangrijke opgave.

De vergrijzing biedt ook kansen. Want met het afnemen van de beroepsbevolking neemt het aantal mensen toe dat meer tijd heeft om een rol van betekenis in het dorp te spelen.

Als tegenhanger van de vergrijzing vindt ook 'ontgroening' van de bevolking plaats. Het aantal jongeren daalt; de eerste jaren in absolute zin, maar na 2020 groeit het aantal jongeren weer iets. Dit autonome proces doet zich in bijna alle gemeenten voor.

Figuur: Ontwikkeling leeftijdsgroep tot 15 jaar in de vijf gemeenten

Bron: Provincie Noord-Holland, prognose 2013.

Collectieve voorzieningen onder druk

Gevolg is dat voorzieningen voor jongeren te maken krijgen met minder aanwas en verlies van gebruikers. Dan gaat het om scholen en (sport)verenigingen, maar ook om winkels voor dagelijkse boodschappen.

De behoefte aan voorzieningen gericht op kinderen, zoals scholen, kinderopvang en sportverenigingen, vermindert. De vraag naar zorg en ondersteuning voor ouderen neemt ondertussen toe.

Deze verschuiving brengt zowel emotionele als praktische problemen met zich mee. Het verdwijnen van scholen in dorpen is praktisch een probleem voor ouders en kinderen in het dorp, zeker als men minder financieel draagkrachtig is en vervoer (te) kostbaar wordt. Voor de algehele vitaliteit van een kern tonen onderzoeken aan dat de aan- of afwezigheid van een basisschool geen verschil maakt voor de vitaliteit van een dorp. Uiteindelijk is de kwaliteit van onderwijs voor ouders toch van doorslaggevend belang. En die is bij kleine scholen toch vaak te beperkt. Dit is uiteraard afhankelijk van de context. Als in de nabijheid geen dorp met basisonderwijs aanwezig is, staat de aantrekkelijkheid voor gezinnen met kinderen onder druk. De emotionele impact is echter veel groter. Zeker als de school door generaties dorpsbewoners is bezocht, valt het sluiten ervan zwaar. De school is een symbool van de vitaliteit van het dorp. Hetzelfde geldt voor verenigingen. Met name sportverenigingen, maar bijvoorbeeld ook muziekverenigingen richten zich vooral op jonge beoefenaars. Vrijwilligers worden vaak geworven onder ouders. Het verdwijnen ervan voelen echter vaak alle dorpsbewoners als een gemis.

Er is ook een trend zichtbaar dat mensen weliswaar lid zijn van een vereniging, maar hierbinnen minder actief zijn. Vanwege toegenomen welvaart en mobiliteit is de keuze uit activiteiten gegroeid. Daarnaast verandert de functie van verenigingen. Daar waar bij veel oudere leden het verenigingsleven centraal staat, draait het bij jongeren steeds meer om de activiteit van de vereniging zelf. Zij nemen als een soort klant de dienst van de vereniging af. Dit ondermijnt de mate waarin leden vrijwilligerswerk willen verrichten.

Internetmogelijkheden en schaalvergroting economische activiteiten

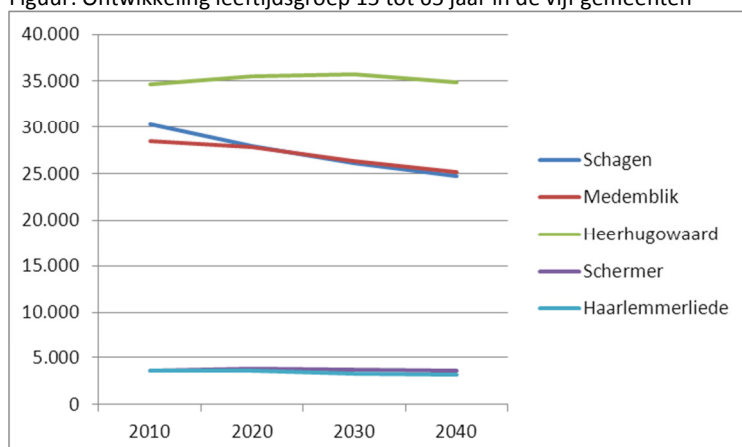
Commerciële voorzieningen hebben te maken met een economische noodzaak van schaalvergroting. Voor een renderende exploitatie groeit het gewenste winkeloppervlak. Daarmee groeit ook het aantal te voeden monden om een bedrijfsexploitatie rond te krijgen. Een gevolg van deze schaalvergroting en verstedelijking is dat in kleine kernen de economie gaandeweg verandert. Horeca, detailhandel en op de kern gerichte dienstverlening (kapper, makelaar, notaris, bank, garagebedrijf, etc.) verdwijnen, zeker uit de kleinste kernen. Lokaal gebonden bedrijven blijven over (bijvoorbeeld agrarische bedrijven). Eerst heeft zich dit geuit in het ontstaan van dorps-supers, waarin de bakker, slager en kruidenier de krachten bundelden om zo efficiency-voordeel te behalen. De volgende stap was opschaling van voorzieningen tussen dorpen. Door enerzijds goedkope discounters en internetwinkelen staan nu ook de (duurdere) overgebleven buurtsupers in dorpen onder druk. Deze winkels hebben vaak nog vooral een functie voor de vergeten boodschappen. Zij kunnen alleen overeind blijven als zij aanvullende diensten aanbieden, zoals een postkantoor of maaltijdservice. Als de uitbater van een winkel of café met pensioen gaat, is er geen bedrijfsopvolging of kiest de opvolger niet voor het onzekere ondernemersbestaan van zijn ouders. Deze ontwikkeling brengt met name voor niet-automobile dorpsbewoners problemen met zich mee. De laatste jaren doet zich voor die groep ook een tegengestelde ontwikkeling voor: te denken is aan kleine 'multi-purpose'shops of MFA-achtige oplossingen waarin commerciële en niet-commerciële functies samengaan (brengplek voor stomerij, Bol.com, bibliotheekboeken, etc.), of winkels met dagbesteding voor mensen met een beperking. Recent tekenden Spar-Nederland en het ministerie van BZK een intentieovereenkomst om meer supers in dorpen overeind te houden. Het is zeer de vraag of deze initiatieven echt volume krijgen of meer incidenteel een oplossing blijken.

Krimp beroepsbevolking en nieuwe kansen voor bedrijvigheid

In grote delen van Noord-Holland krimpt de beroepsbevolking. In kleine kernen voltrekt dit proces zich sneller dan in stedelijke gebieden. De krimp van de beroepsbevolking is een concreet probleem voor bedrijven die in de gemeente zijn gevestigd, met mogelijk vertrek of bedrijfsbeëindiging als gevolg. Dat heeft consequenties voor de werknemers van deze bedrijven (die hun baan kwijtraken, verder moeten reizen of moeten verhuizen), en daarmee ook voor de aantrekkelijkheid van dorpen.

Veelal wordt in het buitengebied naar compensatie gezocht voor verlies aan bedrijvigheid door specifieke economische activiteiten (zorgboerderijen, golfcourses, recreatie). Afhankelijk van aspecten als bereikbaarheid en landschappelijke kwaliteit kunnen dergelijke strategieën succesvol zijn. Niettemin zijn nieuwe economische activiteiten doorgaans niet voldoende om het verlies aan lokale economische activiteit te compenseren. Uiteindelijk zal in veel van de kleinste kernen weinig commerciële detailhandel en horeca overblijven.

Figuur: Ontwikkeling leeftijdsgroep 15 tot 65 jaar in de vijf gemeenten

Bron: Provincie Noord-Holland, prognose 2013.

Toegenomen (auto)mobiliteit

De actieradius van mensen is de afgelopen decennia fors toegenomen. Dit blijkt onder andere uit het toegenomen autobezit. Waar vroeger activiteiten, met uitzondering van de vakantie, binnen een lokale gemeenschap werden opgepakt, reizen mensen steeds vaker en makkelijker om elders te werken of van diensten gebruik te maken. Het belang van nabijheid van werk en voorzieningen is hiermee voor grote groepen afgenomen. De ontwikkeling van sociale media heeft deze ontwikkeling verder versterkt. Sociale contacten via internet hebben potentieel een mondiaal bereik. Ook zijn veel cursussen, diensten en winkels via internet beschikbaar. Ook door deze ontwikkeling is het belang van nabijheid van allereerste functies afgenomen.

Daarnaast zijn mensen in hun sociale netwerk minder locatiegebonden. De fysieke afstand van vrienden neemt toe. Deze afstand wordt gecompenseerd via onder meer social media.

Mismatch op de woningmarkt

Ontgroening en vergrijzing leiden tot kwalitatieve *mismatches* op de woningmarkt. De woningvoorraad bestaat voor een groot deel uit gezinswoningen, terwijl de vraag naar voor senioren toegankelijke woningen toeneemt. Hierbij is er verschil in de ontwikkelingen in kernen dichtbij de steden en juist meer op grote afstand van de steden.

In de gebieden op afstand van de steden lijkt de vraag naar woningen weg te vallen. Al betekent dit niet dat er geen *kwalitatieve* vraag meer is. Door minder nieuwbouw zal de woningvoorraad steeds minder aansluiten op de vraag. Dit vergt dan ook transformatie van bestaande woningen. Het kan daarbij zowel gaan om het hergebruiken van bestaand vastgoed (ombouw van een boerderij of een winkel naar woningen) als om het slopen van incourant vastgoed om plaats te maken voor toevoegingen in courante segmenten. Als er niet wordt gestuurd op zowel de kwantiteit als op de kwaliteit van de woningvoorraad ontstaat leegstand en verloedering.

Het meest kwetsbaar voor leegstand zijn (woon)winkelpanden, doordat daar het eerst functieverlies optreedt. Vaak liggen deze panden in het centrum van het dorp. Een andere kwetsbare categorie vormen (grote) boerderijen. Als er onvoldoende koopkrachtige vraag is naar grote woningen blijven dit soort panden vaak leegstaan als zij hun agrarische functie verliezen. Een derde categorie kwetsbare woningen zijn kleine woningen in dorpskernen. Deze woningen bieden weinig wooncomfort en hebben vaak weinig buitenruimte. Aangezien de dorpskernen cultuur-historisch het meest waardevolle deel van de bebouwing vormen, is leegstand hier extra zichtbaar.

In de kernen dichterbij de steden doet zich een andere ontwikkeling voor. Hier is er wel druk op het wonen in dorpen. Dit leidt tot prijsopdrijving, waardoor steeds grotere delen van de kern niet meer financieel bereikbaar zijn voor de inwoners van het dorp. Nieuwkomers, met een hoger inkomen en vaak een sociaal leven buiten het dorp, nemen deze woningen in. Dit kan de vitaliteit in het dorp onder druk zetten.

2.3 Veranderende rol gemeente rond vitaliteit

Voor de vitaliteitsimpuls van dorpen is de verhouding tussen inwoners en bedrijven aan de ene kant en overheid aan de andere kant van belang. Welke rol hebben inwoners en bedrijven bij het vitaal houden / maken van hun kern en welke rol heeft de overheid daarbij? Deze rollen verschieten momenteel sterk van kleur. De exacte rolverdeling is daarbij afhankelijk van het vraagstuk. Wel is het nuttig om vast te stellen welke rollen zoal beschikbaar zijn.

Burgerparticipatie+overheidsparticipatie=samenlevingsparticipatie≠participatiesamenleving

Nederland kent een relatief stevige betrokkenheid van inwoners bij de vormgeving van overheidsbeleid. Belangrijke verklaringen hiervoor zijn dat Nederland een traditie heeft van 'polderen', oftewel het omzichtig zoeken naar gemeenschappelijkheid. Bestuurders worden hier ook op beoordeeld. Daarbij komt dat de afgelopen decennia de burgers mondiger en zelfbewuster zijn geworden.

De sporten van (georganiseerde) burgerparticipatie

Deze traditie heeft sinds de jaren '60 van de vorige eeuw geleid tot een inzet op burgerparticipatie, in het bijzonder bij gebiedsgerichte beleidsontwikkeling. Deze vorm van burgerparticipatie is overigens vaak niet op initiatief van de burger ontstaan, maar vooral vanuit de overheid als middel van legitimatie. Burgers voelen zich dan ook niet altijd 'echt' gehoord bij georganiseerde participatietrajecten.

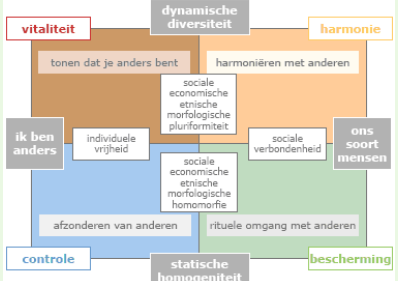
De afgelopen jaren ligt het accent meer op de zelfredzaamheid van burgers. Al te vaak wordt op verwijtende toon naar burgers en overheid gezegd dat de tijd van pampieren voorbij is. Deze toonzetting geeft niet aan waar het werkelijk om gaat. Duidelijk wordt dat de beïnvloedingsruimte van de overheid beperkt is, en met de bezuinigingen alleen maar beperkter wordt. Die nieuwe situatie vraagt ook een nieuwe ordening van overheid en burgers. Eén element daarin is zelfredzaamheid. Een ander element is dat de overheid meer nadenkt over de rol die zij zelf heeft ten opzichte van allerhande vraagstukken, burgers en bedrijven. Tegenover het begrip burgerparticipatie komt het begrip overheidsparticipatie te staan. Ook deze vorm van participatie kent een vijftal sporten:

- Loslaten: wanneer de overheid een taak helemaal loslaat, heeft ze inhoudelijk noch in een proces van bewoners enige bemoeienis.
- Faciliteren: de overheid kiest een faciliterende rol als het initiatief van elders komt en zij er belang in ziet om dat mogelijk te maken.
- Stimuleren: een trede hoger heeft de overheid wel de wens dat bepaald beleid of een interventie van de grond komt, maar de realisatie daarvan laat ze over aan anderen. Ze zoekt slechts naar mogelijkheden om die anderen in beweging te krijgen.

- Regisseren: wanneer de overheid kiest voor regisseren, betekent dat ook andere partijen een rol hebben maar dat de overheid er belang aan hecht wel de regie te hebben.
- Reguleren: bovenaan de trap staat het zwaarste instrument dat de overheid kan inzetten, namelijk regulering door wet- en regelgeving.

De inzet van de rollen verschilt van de lokale context. Dit blijkt ook uit de volgende typeringen op basis van burgerschapsstijlen.

<p>Burgerschapsstijlen Motivacion</p> <ul style="list-style-type: none"> • Buitenstaander: afzijdige houding samenleving & politiek • Plichtsgetrouw: groep voelt grote afstand tot overheid, maar toont wel enige openheid en betrokkenheid • Pragmatisch: eigenbelang en materialisme, reactief, niet vanzelfsprekend betrokken • Verantwoordelijk: betrokken en verantwoordelijke houding naar samenleving, participeren en tonen initiatief 	<p>BSR model van SmartAgent Company</p> <p>Vier segmenten of belevingswerelden, elk met eigen dominante waarden, motieven en behoeften die denken en handelen bepalen</p> <p>Profielen gemaakt door middel van sleutelbegrippen die de basis vormen voor de normen, waarden, angsten en gedragspatronen die in belevingswereld gelden</p> 	<p>Actief burgerschap Evelien Tonkens</p> <p>Deelnemen aan en verantwoordelijkheid dragen voor de publieke zaak". Ontstaat in de wisselwerking tussen burgers en de institutionele omgeving. Daarbij zijn er 4 soorten burgers:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verantwoordelijke burger: neemt verantwoordelijkheid voor zijn leven, buurt en welzijn • Zorgzame burger: neemt verantwoordelijkheid door iets voor anderen te doen • Fatsoenlijke burger: gedraagt zich fatsoenlijk, spreekt anderen aan op goed gedrag • Deliberatieve burger: praten en denken mee met beleidsmakers
--	---	---

Gelet op de grote verschillen 'burgerschapsstijlen' en in de beleving van vitaliteit is het nuttig om de verschillende rollen / rolverdelingen te kennen en naast elkaar te kunnen gebruiken: of het nu gaat om burgerparticipatie, zelfredzaamheid en / of overheidsparticipatie het leidende principe is (of een combinatie hiervan). Hier zal de gemeente met het gekozen instrumentarium rekening mee moeten houden, zie hoofdstuk 4.

Naast de relatie tussen overheid en burger, wordt ook de rol van maatschappelijke organisaties groter. Dit kan langs de bestaande verbanden spelen: maatschappelijke partners als welzijninstelling en woningcorporaties speelden de afgelopen jaren een belangrijke rol in samenlevingsopbouw. Daarnaast lijkt een trend te ontstaan van nieuwe verbanden. Burgers die - al dan niet samen met bestaande partijen - nieuwe organisaties inrichten. Een goed voorbeeld zijn energiecoöperaties, bewonersgroepen die zelf bouwen of de reeds genoemde supermarkt uitbaten. Zelfs marktpartijen lijken deze nieuwe verbanden te omarmen. Ook hier zal bij de keuze van instrumenten op ingespeeld moeten worden.

Kerktoerenpolitiek

Gemeenten worden gestaag groter. De relatie tussen gemeente en inwoners komt hiermee op afstand te staan. De 'dorpsburgemeester' bestaat niet meer. Juist de groeiende afstand ten opzichte van de kernen leidt tot compensatiegedrag. Lokale bestuurders laten graag zien dat zij oog hebben voor de dorpen door tastbare maatregelen te nemen. Dit zijn in veel gevallen dezelfde wensenlijstjes: de bouw van nieuwe starterswoningen, sportaccommodaties, school of gemeenschapshuizen. G.J. Hospers duidt dit aan met 'kerktorenpolitiek'. Het maken van keuzes tussen dorpen is in deze situatie lastig: want kiezen voor behoud van voorzieningen in het ene dorp betekent niet kiezen voor voorzieningen in het andere dorp. Gevolg is een egalitaire (maaiveld)benadering van kernen, waarbij onvoldoende de

aanwezige verschillen worden onderzocht en benut. Ook leidt dit uiteindelijk tot een kwalitatieve verschraving van de aanwezige voorzieningen.

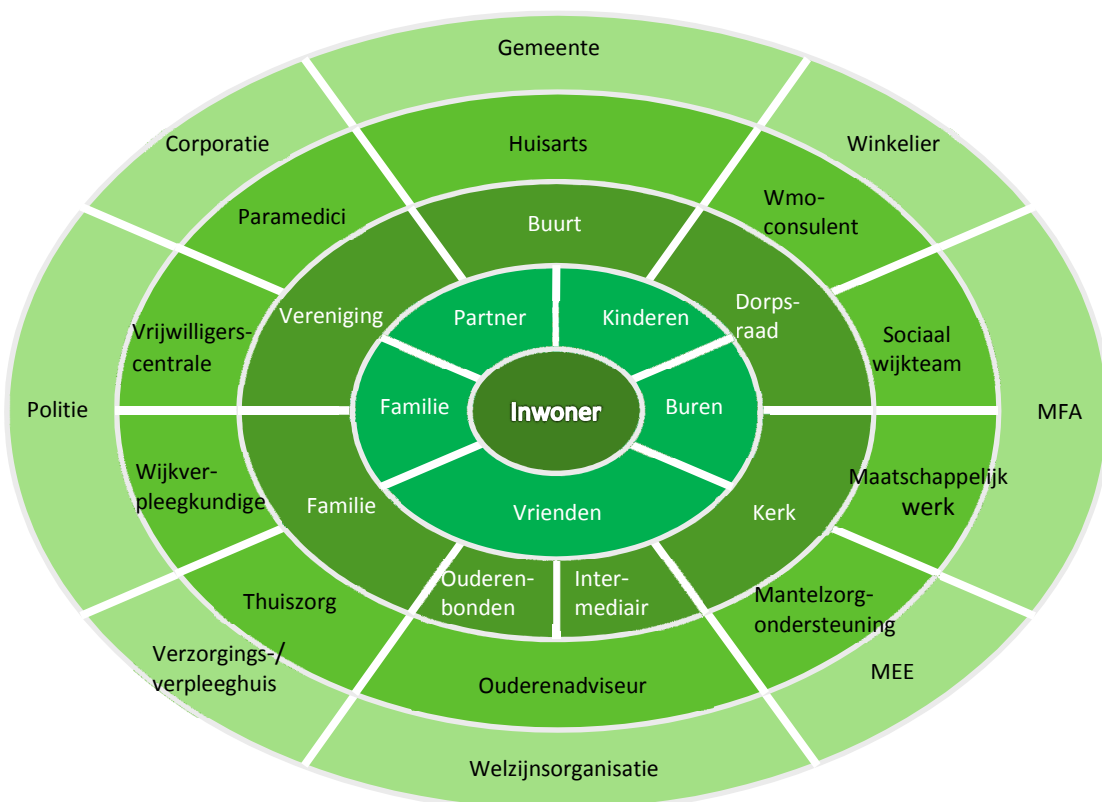
Een belangrijk (en complex) voorbeeld betreft de basisscholen in de kleine kernen. Ze worden vaak als de 'levensader' gezien. Door ontgroening in combinatie met rijksbeleid ten aanzien van opheffingsnormen en bekostiging daalt het aantal basisscholen. Maar ook hechten ouders steeds meer belang aan de kwaliteit van scholen. Aan die eisen kunnen kleine scholen niet altijd voldoen. Kerktorenbeleid is in die situatie niet vol te houden.

Decentralisaties en zelfredzaamheid

De gemeente heeft te maken met decentralisaties van de AWBZ, Jeugdzorg en Participatiewet, waardoor haar takenveld rond jeugdzorg, arbeidsparticipatie en zorg / welzijn groeit. Tegelijkertijd worden de decentralisaties gecombineerd met een (forse) bezuiniging. De uitvoering van de taken moet dan ook efficiënter opgepakt worden dan in de huidige uitvoeringspraktijk. Een belangrijk element in deze ontwikkeling is om een grotere claim op de zelfredzaamheid van individuen en gemeenschappen te leggen. Dit is echter niet een beweging die van vandaag op morgen zorgt voor daadwerkelijk grotere zelfredzaamheid. Naast de kracht van de samenleving is deze ontwikkeling ook afhankelijk van de motivatie van mensen om dit zelf aan te pakken.

Deze trend gaat samen met de ontwikkeling dat mensen (in aantallen vooral ouderen) met een zorgvraag langer zelfstandig blijven wonen. Opname in een zorgcentrum (intramurale instelling) is enkel nog mogelijk voor zware zorgbehoevenden. Hierdoor neemt de behoefte aan ondersteuning in een zelfstandige woonsituatie toe. Juist in kleine kernen waar voorzieningen minder uitgebreid aanwezig zijn (of afnemen), kan dit betekenen dat voor de meest kwetsbare groep zorgvragers de leefbaarheid onder druk komt te staan.

Met de recente ontwikkelingen in het sociale domein, ten aanzien van de decentralisaties van de AWBZ is er een toenemende belangstelling voor steunstructuren binnen de samenleving. Deze belangstelling richt zich niet specifiek op kleine kernen, maar biedt wel zicht op relevante netwerken op lokaal niveau.

Dit overzicht van informele en formele instanties is ontwikkeld in het kader van de decentralisatie van de AWBZ en de sturingsfilosofie van de kanteling. Het geeft aan dat inwoners in de eerste plaats terug kunnen vallen in de eerste cirkel van partner, kinderen, familie, vrienden en burens. In een tweede cirkel zit de tweede schil om op terug te vallen: de buurt, verenigingen, kerken, belangenorganisaties, etc. In de derde cirkel vinden we de eerste professionele lijn. In de laatste cirkel zijn de professionele organisaties die op meer afstand staan.

In het volgende hoofdstuk staan we stil bij verschillende dorpsgemeenschappen: van traditioneel dorp naar woondorp. Juist in dorpen waarin de binnenste cirkels van oudsher goed georganiseerd zijn (vaak de traditionele dorpen), kan zorg en ondersteuning in de informele sfeer van de grond komen. In dorpsgemeenschappen waarin mensen meer individueel opereren (vaak de woondorpen) is terugvallen op de eerste schil geen optie. Hiervoor zijn de afstanden te groot en de relatie met de directe omgeving te klein. In dat geval zal het accent voor zorg en ondersteuning meer liggen op inkoop vanuit de omliggende schillen. In dat laatste geval zal vooral voor mensen die een vorm van afhankelijkheid kennen, de vitaliteit onder druk komen te staan. Zeker als mensen wel weg willen naar een andere verzorgende omgeving, maar niet weg kunnen (vanwege bijvoorbeeld een onverkoopbare woning).

2.4 Samenvatting van sociale vitaliteit

Vanuit het voorgaande komen we tot een omschrijving van vitaliteit in termen van een aantal basisbehoeften: de mogelijkheid om zelf regie te voeren over je leven, veiligheid en sociale binding. Welke voorzieningen of omstandigheden nodig zijn om in deze behoeften te kunnen voorzien, is zoals eerder al aangegeven deels voor iedereen gelijk en hangt tevens deels af van levensfase en leefstijl. Niet elk van deze voorzieningen is in iedere levensfase van gelijk belang voor de beleving van sociale vitaliteit.

De matrix geeft een overzicht van voorzieningen en diensten die per levensfase van belang zijn voor hun beleving van vitaliteit, conform de beschrijvingen hiervoor. In de matrix staan (niet uitputtend) voorbeelden van voorzieningen en omgevingskenmerken die voor de vitaliteit in de verschillende levensfasen van bijzonder belang zijn (leefstijl laten we hier buiten beschouwing.)

De matrix biedt een denkkader voor discussies over vitaliteit per levensfase, maar is daarin zeker niet volledig.

		Jonge 1+2 persoons- huishoudens	Gezinnen met kinderen	1+2 persoonshuis- houdens 45+	1+2 persoonshuis- houdens 75+
Eigen regie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Toegenomen automobilititeit 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Werk of opleiding goed bereikbaar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Werk goed bereikbaar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Werk goed bereikbaar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Groeiende vraag naar zorg en ondersteuning
Sociale binding	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Verschillen in burgerschapstijlen ▪ Verschuiving van traditioneel dorp naar woondorp ▪ Toename van niet-lokale netwerken 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Verenigingen (sport, muziek) onder druk ▪ Bereikbaarheid / OV onder druk 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Basisscholen en verenigingen (sport, muziek) onder druk 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Afhankelijkheid van mantelzorg ▪ In 1^e cirkel partner, kinderen, familie, vrienden, buren en in 2^e cirkel buurt, verenigingen, kerken ▪ Nabijheid voorzieningen voor de meest kwetsbaren
Wonen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Afnemende woningbehoefte, risico leegstand ▪ Ontspanning: hergebruik bestaand vastgoed 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Spanning woningmarkt: prijsopdrrijving en verdringing laagste inkomens / starters 			<ul style="list-style-type: none"> ▪ Transformatie van eengezins naar levensloopgeschikt ▪ Bereikbaarheid (OV) onder druk
Lokale economie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Economische noodzaak schaalvergroting detailhandel en horeca 		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Krimpene beroepsbevolking, bedrijfssluitingen 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Krimpene beroepsbevolking, bedrijfssluitingen 	
Bestuur	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Lokaal evenwicht burgerparticipatie - zelfredzaamheid - overheidsparticipatie ▪ Ruimte bieden aan verschillen ▪ Afstand burgerbestuur bewaken 				

3 Vitaliteit in Noord Holland

De vitaliteit van kleine kernen blijkt afhankelijk van een veelheid aan kenmerken die samen het dorp vormen. Dit blijkt niet alleen uit de literatuur, maar ook uit de ervaringen binnen de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen. Vanuit de gesprekken en onderzoeken die we voor de dorpen hebben uitgevoerd hebben we zicht op wat de vitaliteit meer specifiek voor de kernen in Noord-Holland bepaalt:

- Historie van het landschap;
- Sociaal-economische geschiedenis;
- Taal en organisatie van het dorp;
- De ontwikkeling van traditioneel dorp naar woondorp.

Deze vier verschillende ontwikkelingen kennen voor iedere kern een eigen unieke variatie: het DNA-profiel voor de kern. Dit DNA-profiel van de kern is sterk bepalend voor de beleving van vitaliteit. In dit hoofdstuk zijn de ontwikkelingen voor Noord-Holland op hoofdlijnen geschetst. In de casussen (bijlagen) zijn de Noord-Hollandse DNA-kenmerken meer in detail uitgewerkt.

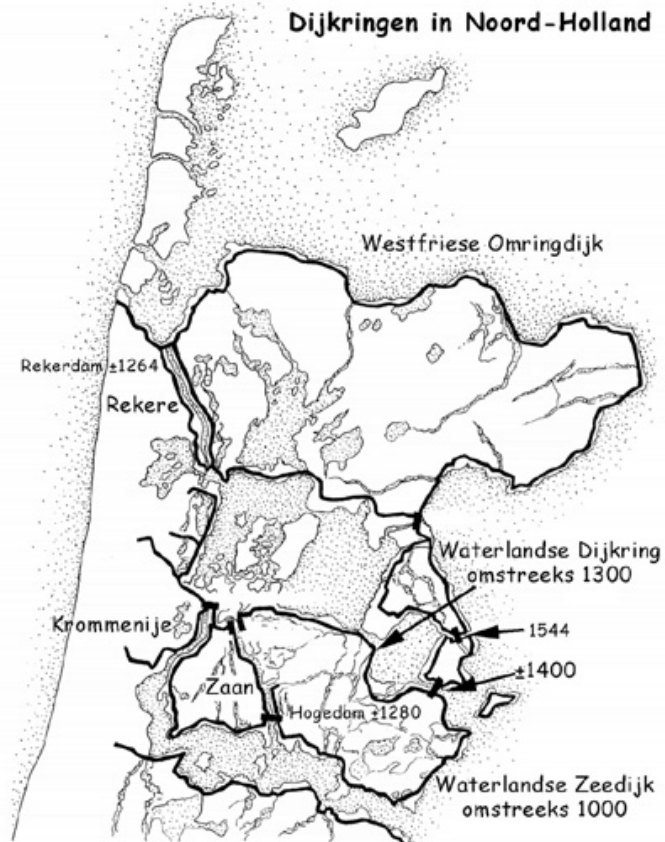
3.1 Historie van het landschap

Een belangrijk onderscheidend element in de ontwikkeling van dorpen is de ligging in zijn omgeving. Die omgeving vormt het dorp. Een dorp aan zee kent een andere ontwikkeling dan een dorp in de polder of dicht bij de stad. De historie van het landschap bepaalt dan ook mede (en zelfs in belangrijke mate) het hedendaagse DNA van dorpen. Om goed begrip te hebben voor de vitaliteit in dorpen en de wijze waarop dit beïnvloed kan worden, is inzicht nodig in de ontwikkeling van het gebied.

Rond het jaar 1000 bestond het gebied van Noord-Holland uit een duinstrook, met erachter her en der kwelders en veengebieden. Op drie plaatsen heeft de ijstijd zichtbaar haar sporen nagelaten: op Texel, Wieringen en het Gooi (stuwwallen). Achter de eerste duinenrij was er een tweede rij binnenduinen met een menging van (duin)zand en veengronden: samen geestgronden. Deze hogere gronden blijken al vroeg aantrekkelijk voor vestiging. Op deze strook ontstaat de Hereweg, waarlangs diverse plaatsen zich ontwikkelen (van Haarlem tot Alkmaar). Aan de oostzijde van Noord-Holland bevindt zich het Gooi. Dit zijn hogere zandgronden, waarvan de lagere delen zich lenen voor landbouw. Hier ontstaan diverse nederzettingen van landbouwers.

De ligging van Noord-Holland aan veel water blijkt vervolgens een gunstige factor voor de economische en stedelijke ontwikkeling van Noord-Holland. Steden als Amsterdam, Haarlem en Alkmaar ontwikkelen zich. Geleidelijk zijn de veengebieden en de hogere kwelders omdijkt, zodat de bedreigingen van de zee beperkt werden.

Figuur: kaart van de grote dijkringen in Noord-Holland met de belangrijkste dammen in de zeegaten in de 16e eeuw bron: Zaans Erfgoed.

Een belangrijke stap was het aanleggen van enkele dijkringen. De Waterlandse Dijkkring onstond rond 1300. In 1320 was het gebied binnen de Westfriese Omringdijk bedijkt. Zeker de Westfriese Omringdijk heeft gezorgd voor een stevige lokale identiteit. Enerzijds waren bewoners gezamenlijk verantwoordelijk voor het onderhoud van de dijken, anderzijds was er altijd wantrouwen of het dorp verderop wel hieraan meewerkte (zeker als men verder van de dijk woonde en minder direct dreiging ervoer van de zee). Het bedijkte gebied heeft hierdoor en door de ligging op afstand van de grote steden een wat geslotener karakter, met enige rivaliteit onderling.

De steden groeiden vervolgens sterk. Het platteland kreeg steeds meer een toeleveringsfunctie voor die steden. De groeiende behoefte aan voedsel voor de steden was een belangrijk motief om meren in te polderen. Zo zijn de Beemster, Purmer, Schermer en Wormer (begin 17^e eeuw) ingepolderd. In deze polders was er ruimte voor voornamelijk Amsterdamse handelslieden om een boerderij te stichten. In deze polders vind je dan ook van oudsher relaties met het verstedelijkte gebied. De verkaveling is zeer rationeel met lange rechte stroken en dorpen op vaste afstand tot elkaar.

Deze nieuwe polders grenzen op diverse plekken aan het oude veenlandschap (oude eilanden tussen de oorspronkelijke meren). De afwisseling tussen polders en veengebied zorgt in de huidige beleving voor een afwisselend landschap.

Figuur: de Vijfpolderkaart, Datering: 1631-1700, Bron: Zijpermuseum

In de Kop van Noord-Holland zijn vervolgens diverse binnenzeeën ingepolderd, bij Callantsoog, Zijpe (rond 1600), Anna-Paulowna (1847) en redelijk recent nog de Wieringermeer (1930). Ook deze gebieden hadden een grote afstand tot de stedelijke centra.

Tot slot is ook in het zuidelijk deel van de provincie een aantal grote gebieden ingepolderd. De bekendste is de Haarlemmermeer (1840) en ook het IJ werd ingepolderd (vanaf 1873).

De inpoldering van Noord-Holland heeft nogal effecten gehad op de nederzettingen in Noord-Holland. Vissersdorpen met een lange geschiedenis, liggen midden in landelijk gebied dichtbij geplande dorpen die als moderne nederzetting zijn gegroeid. Maar ook de ondergrond verschilt van het ene gebied naar het andere gebied. Doorgaans is poldergrond vooral zeeklei, maar soms is door voormalige waterstromen een zanderige ondergrond aan de oppervlak gekomen. De verschillen in ontstaansgeschiedenis en ondergrond leiden ook tot een verschillen in de lokale economie en daarmee in soorten bedrijven en sociale verhoudingen. In veengebieden en grotere droogmakerijen zijn het vooral herenboeren die in een stolpboerderij wonen en personeel in dienst hebben. Dit was een redelijk hiërarchische samenleving. Bij schralere ondergrond waren boerenbedrijven kleiner, waar de kleine boeren voor elkaar moesten instaan. Tot slot zijn er de geplande dorpen in de buurt van stedelijke centra die vooral als woondorpen zijn ontwikkeld.

Deze verschillen in oorsprong van dorpen bepalen mede de huidige sociale verhoudingen in dorpen: tussen vissersdorpen, landbouwdorpen met herenboeren en met kleine bedrijven en geplande woondorpen bij de stad.

De geschetste ontwikkelingen hebben vooral betrekking op het landschap. Naast het landschap is ook infrastructuur bepalend geweest voor de ontwikkeling van kernen. De historische waterlopen als Vecht,

Amstel, Zaan, Spaarne waren de oudste verbindingswegen. Hier zijn dan ook de (handels)plaatsen ontstaan. Later is het Noordhollands Kanaal aangelegd van Amsterdam naar Den Helder (gereed 1824). Aan het kanaal ontstonden nieuwe dorpen of bestaande dorpen kregen nieuw bestaansrecht (met name bij oversteekplaatsen / vlotbruggen). In dezelfde periode werden de eerste spoorlijnen aangelegd: 1839 van Amsterdam naar Haarlem, later rond 1870 ook elders in de provincie. Hiermee werden veel dorpen ten opzichte van de steden beter bereikbaar. In de 20ste eeuw kwamen hier meer spoorlijnen en rijksstraatwegen bij. De afstanden tussen dorpen werden makkelijker te overbruggen. Meer dorpen veranderden zo van traditionele dorpen in woondorpen.

3.2 Sociaal-economische geschiedenis van de dorpen

De landschappelijke ligging van de dorpen bepaalt in belangrijke mate de huidige ontwikkeling. Maar ook de sociale geschiedenis is hierbij van belang. Mede op basis hiervan zijn verschillende dorpen te onderscheiden:

- Vissersdorpen (oorspronkelijk), zoals Volendam, Oudesluis, Marken, Den Oever, Petten.
- Landbouwdorpen met voornamelijk herenboeren: als Middenbeemster, Assendelft, Abbekerk, Sint Maarten.
- Landbouwdorpen met voornamelijk kleine bedrijven: dorpen in De Streek als Zwaagdijk en Wervershoof en langs de noordelijke kuststrook als De Noord en 't Zand.
- Handelsdorpen (aan het water of wegen): zoals Spaarndam, Muiden.
- Moderne (geplande) woondorpen: Julianadorp, Nieuw Vennep, Heerhugowaard.
- Toeristische dorpen: zoals Schoorl, Petten, Sint Maartenszee.

De sociale geschiedenis van dorpen bepaalt in belangrijke mate hoe het dorp georganiseerd is: hoe mensen met elkaar omgaan, hoe men kijkt naar de omgeving (gesloten of open), hoe onderlinge afhankelijkheid binnen de kern is georganiseerd (hiërarchisch of egalitair) en men omgaat met (overheids)gezag (ontvankelijk / hiërarchisch of autonoom). In vissersdorpen blijkt vaak een hechte gesloten gemeenschap te zijn, waarbij men vooral samen vecht in strijd met de elementen. In dorpen met herenboeren is de samenleving meer hiërarchisch georganiseerd met vaak vanuit de landarbeiders een haat-liefdeverhouding richting het gezag.

Naast oorsprong speelt ook de beweging van traditionele dorpen naar woondorpen een rol in de ontwikkeling van kernen. Deze ontwikkeling is niet overal gelijk. Zo blijken dorpen in de directe nabijheid van Amsterdam zich sneller aan te passen als woondorp dan dorpen op grotere afstand. Ook is de landschappelijke omgeving een belangrijke factor.

De eerste dorpen waar de omslag van traditioneel dorp naar woondorp gestalte kreeg waren de landschappelijk fraai gelegen buitenplaatsen. Dichtbij zee, zoals Bloemendaal, Heemstede, Heiloo, Bergen, Castricum en Wijk aan Zee. En ook de plaatsen langs de Vecht en in het Gooi, zoals Laren, Blaricum, Hilversum, Bussum.

Later zien we ook de landelijk bereikbare dorpen zich ontwikkelen als woondorpen (binnen een stedelijke invloedssfeer). In Waterland, maar ook in en rond de grote droogmakerijen. Dit zijn dorpen met vaak een monumentale kern (Graft, Jisp, Ransdorp). De historische stolpboerderijen nabij deze dorpen worden de laatste decennia ingenomen door rijke stedelingen die landelijk willen wonen.

Meer op afstand van de stedelijke gebieden blijven dorpen langer als traditioneel dorp functioneren.

Op grond van de beschrijving van de geschiedenis kunnen we per kern de belangrijke ontwikkelingen en de betekenis hiervan voor de beleving van vitaliteit in de dorpen duiden. Het laat ook zien dat tal van

ontwikkelingen van invloed zijn op het ontwikkelpad van dorpen. Dit toont eens te meer aan dat de beleving van vitaliteit niet een vast definitie kent. Goed begrip voor de historie van kleine kernen en de wijze waarop historisch de samenleving is georganiseerd is belangrijk om te komen tot de juiste aanpak van vitaliteit in dorpen. Kennis van het verloop van het ontwikkelpad voor kleine kernen is belangrijk om te zien wie de gesprekspartners in de kern zijn, en wat hun perceptie is van de vitaliteit in kleine kernen.

3.3 Taal en organisatie van het dorp

Vanuit de geschetste geschiedenis heeft een dorp een sterkere of minder sterke cultuur van samenwerking. Daarbij bepaalt de context in belangrijke mate de vitaliteit. Is er een omgeving waar men zich (van ouds) sterk tegen afzet, dan is dit vaak bepalend voor het zelfbeeld van het dorp en de wijze waarop men de vitaliteit beoordeelt. Ook bepaalt deze positie van het dorp de afhankelijkheid ten opzichte van de gemeente of andere overheden en de openheid naar buiten. Wat daarbij ook een rol speelt is de ordening van de samenleving: is die hiërarchisch of meer gelijkgestemd, en zijn mensen meer op zichzelf gericht of op de gemeenschap. In de gesprekken die wij voerden met inwoners van de kernen ging het vaak om dit soort gemeenschappelijke waarden. Hiervoor worden uiteraard in het gesprek tal van begrippen gebruikt.

Gelijke taal als succesfactor voor sociale vitaliteit

Essentieel in de beleving van vitaliteit blijkt in veel kleine kernen een gemeenschappelijk begrippenkader rond de organisatie van de samenleving. In traditionele kernen wordt dit vaak bepaald door de aanwezigheid van de eigen familie. Vanuit deze verbanden is er sprake van een zekere harmonie in normbesef. Daarmee kunnen sociale vraagstukken eenduidig aangepakt worden. Hierin speelt de onderlinge afhankelijkheid een belangrijke rol.

Naast de 'traditionele' families in een dorpsgemeenschap is er meestal sprake van import van nieuwe inwoners. Voor nieuwe inwoners van dorpen geldt dat zij een ander begrippenkader hebben waarmee zij de vitaliteit van het dorp bekijken. Is dit begrippenkader sterk afwijkend van het lokale kader, dan kan dit leiden tot onbegrip over en weer. Dit zet de beleving van de vitaliteit in het dorp onder druk, zowel bij de nieuwe inwoners als bij de traditionele inwoners. De mate waarin nieuwe en traditionele inwoners van de dorpskernen een gezamenlijk (nieuw) begrippenkader weten te ontwikkelen is bepalend voor de beleving van vitaliteit voor het gehele dorp.

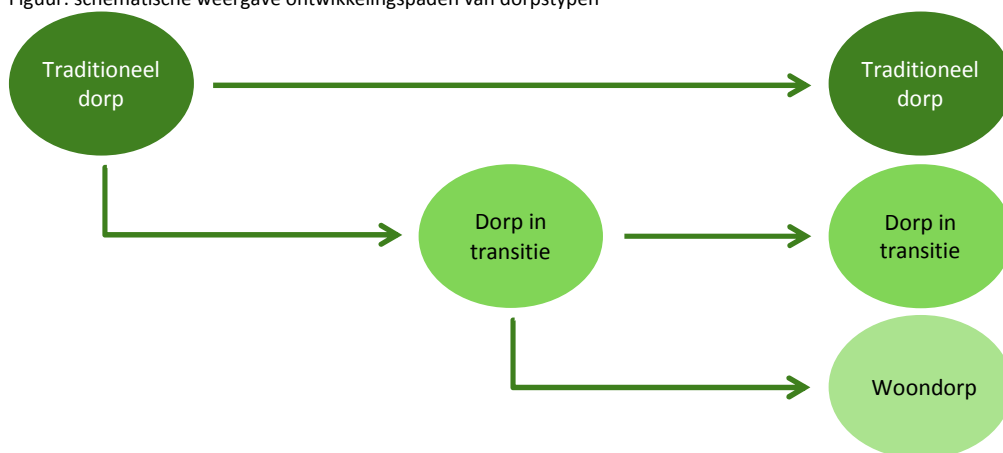
Een bijzondere groep nieuwkomers betreft de kwetsbare groepen die vertrokken zijn uit een stedelijke omgeving omdat in het dorp een goedkope woning snel beschikbaar was, of omdat zij na het mislukken van het tweede kansenbeleid uit de stad zijn vertrokken (na overlast heeft men een tweede kans gehad en niet benut). Deze groep leeft vaak naast de dorpsse samenleving en wordt moeilijk opgenomen. Een te grote instroom van deze groepen leidt tot een extra druk op de sociale vitaliteit. Dit speelt in het bijzonder in de dorpen onder de rook van de stad.

3.4 Van traditionele dorpen naar woondorpen

Een belangrijke ontwikkeling voor de beleving van vitaliteit in dorpen is de verschuiving van traditionele dorpen naar woondorpen. Deze verschuiving is onderzocht door professor F. Thissen. Zijn studies bieden zicht op verschillende ontwikkelpaden van dorpen. Deze ontwikkelpaden bepalen mede hoe inwoners de vitaliteit van hun dorp definiëren.

In het verleden waren kleine kernen vaak ‘autonome dorpen’ (aangeduid als traditionele dorpen) met kenmerken als: traditie, samenleven van mensen die in het dorp zijn opgegroeid en die op het dorps zelf zijn gericht voor werk, gebruik van voorzieningen, vrije tijd. Karakteristiek voor deze kernen zijn functies die naast elkaar bestaan (wonen-werken-voorzieningen). Bij het ‘traditionele dorp’ hoort ook een duidelijke samenhang tussen de omvang van het dorp en het voorzieningenniveau. Bevolkingskrimp (of krimp van bepaalde leeftijdsgroepen) in deze dorpen leiden bijna 1-op-1 tot afkalven van voorzieningen. Dit beeld is de afgelopen decennia van kleur verschoten, door de (culturele) verstedelijking van het platteland, grotere (auto)mobiliteit voor een grote groep, sociale netwerken die zich over grotere gebieden zich uitstrekken. Veel kleine kernen hebben steeds meer het karakter van ‘woondorpen’, waarin mensen zich vestigen omdat de woonomgeving er aantrekkelijk is. Zo ontstaat een samenleving waarin mensen elders werken en ook niet persé op de voorziening in het dorp zijn aangewezen. Hier is dan ook geen (of zeer beperkt) sprake van samenhang tussen voorzieningen en bevolkingsontwikkeling. De beide typologieën zijn uitersten in een transitie van ‘traditionele dorpen’ naar ‘woondorpen’. De praktijk leert dat beide type kernen bestaan en in de transitie binnen een kern ook naast elkaar bestaan.

Figuur: schematische weergave ontwikkelingspaden van dorpstypen

De verschillende ontwikkelpaden doen zich momenteel allemaal voor in Noord-Holland. Daarbij komt de verscheidenheid in karakter van kernen (binnen een bepaalde ontwikkellijn). Hierdoor ontstaat een pallet aan kleine kernen. Uit onderzoeken blijkt wel een aantal algemene omstandigheden bij te dragen aan de ontwikkeling van traditionele dorpen naar woondorpen:

- Een landschappelijk fraaie ligging.
- De monumentale / karakteristieke uitstraling (amenities).
- De opbouw en beschikbaarheid van een kwalitatief goede aantrekkelijke woningvoorraad.
- Nabijheid / bereikbaarheid van stedelijk gebied met voorzieningen en werkgelegenheid.

Let op: het is zeker niet zo dat het traditionele dorp een sterke sociale cohesie heeft en het woondorp juist niet. Wel is de aard van de sociale samenhang anders. In het traditionele dorp zijn het tradities en onderlinge afhankelijkheid van dorpsbewoners die de drijfveer zijn voor deze samenhang. In het woondorp is het de gezamenlijke waardering voor de karakteristiek en omgeving van de kern meer de drijfveer. Deze sociale cohesie is wel belangrijk voor de vitaliteit van het dorp: “want wil je in

Dit zie je goed in Grootchermer. Hier organiseren nieuwkomers ANDERE activiteiten, die hen meer aanspreken. De verwachtingen die inwoners van een woondorp hebben, lijken meer op die van stadsmensen. Zij zoeken niet zozeer in de wijk hun sociale contacten, maar op plekken waar zij gelijkgestemden vinden.

dorpen de leefbaarheid en zelfredzaamheid verbeteren, dan zul je vooral moeten zorgen dat bewoners die steeds meer onafhankelijk zijn van de dorpsvoorzieningen wel initiatieven ontplooiën in het dorpsleven.”

Sociale vitaliteit in traditionele en woondorpen

De beleving van sociale vitaliteit verschilt tussen traditionele en woondorpen. Uit de voorgaande beschrijvingen kunnen we al zien dat in traditionele dorpen de waardering voor tradities, de aanwezigheid van verschillende functies en sociale samenhang de beleving van vitaliteit bepalen. Bij woondorpen is primair de omgeving en (ruimtelijke) karakteristiek van het dorp bepalend. Echter voor beide situaties geeft F. Thissen aan belang te hechten aan de sociale samenhang. Dit heeft echter wel een verschillende betekenis:

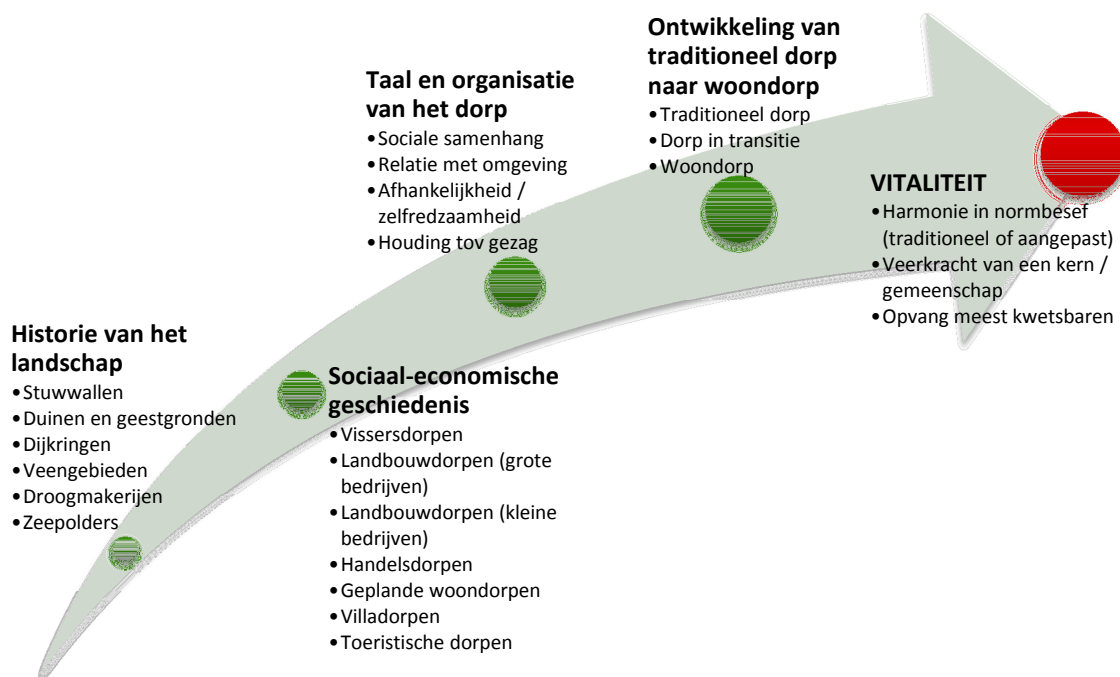
- Het traditionele dorp vormt een (interne) sociale eenheid, waarvan inwoners afhankelijk zijn. Een goed functionerende sociale gemeenschap is voor iedereen belangrijk: jong en oud, rijk en arm.
- In de woondorpen hebben inwoners sociale netwerken die niet alleen binnen het dorp spelen. De afhankelijkheid van het dorp is minder groot.

Keerzijde van deze verschillen zijn voor de traditionele dorpen dat individuen die zich niet direct bezig houden met de dorpse sociale activiteiten buiten de boot vallen. Dit zijn niet alleen de nieuwkomers, maar ook de dorpsbewoners met ander / onbekend gedrag. In de woondorpen zijn het echter vaak mensen met lagere inkomens die moeilijk meekomen. Hun (kostbare) vervoersmogelijkheden zijn beperkter, maar ook zijn woningen vaak niet meer financieel bereikbaar door een opwaartse externe prijsdruk. In het woondorp is extra zorg nodig voor deze kwetsbare groepen.

De diversiteit van bewoners in kleine kernen is fors toegenomen. Hiermee is ook de behoefte aan vormen van sociale gemeenschappen en participatie ten behoeve van het dorp steeds gedifferentieerder. De gemeenschappelijke deler in de motivatie om bij te dragen aan de gemeenschap zit in de gedeelde tradities. Bij traditionele dorpen zijn dit de tradities die bij het dorp horen en inwoners intrinsiek met zich meedragen. Bij woondorpen is de sociaal-culturele component hierbij belangrijker.

3.5 Samenvatting Noord-Hollandse DNA-kenmerken en vitaliteit

Uit de casussen blijkt het DNA van kern tot kern te verschillen. De elementen die dit DNA bepalen, is samen te vatten in het volgende schema. Samen bepaalt dit DNA de vitaliteit van de kern, waarbij centrale begrippen zijn: harmonie in normbesef, veerkracht om op nieuwe ontwikkelingen in te kunnen spelen en de wijze waarop de kern de meest kwetsbaren weet op te vangen.

Vanuit dit ontwikkelpad kunnen we voor iedere kern het unieke DNA beschrijven. Het unieke DNA is te vatten in een veelheid van combinaties die mogelijk zijn binnen dit ontwikkelpad. Kernboodschap is dan ook dat elke kern zijn uniciteit kent. Het is van grote waarde om dit unieke profiel te kennen, zodat samenwerking en interventies per kern op maat ingezet kunnen worden.

4 Trechters naar knoppen om te draaien

Gemeenten komen door de eigen schaalvergroting en bewuste beleidskeuzes op grotere afstand te staan van vitaliteitsvraagstukken in de kernen. Inwoners van dorpen blijken in grote(re) mate onafhankelijk van de gemeente te werken aan de vitaliteit van hun kern. Toch zijn er tal van raakvlakken in de taken en zorgen van inwoners en de gemeente. Het ligt dan ook voor de hand dat er samenwerking tussen gemeente en dorpen ontstaat om antwoorden te geven op vitaliteitsvraagstukken. Dit vraagt van de gemeente wel de expliciete (politieke) keuze om met de kleine kernen aan de slag te gaan. In die keuze is ook de samenwerking tussen gemeente en inwoners een belangrijk vertrekpunt.

Op basis van een dergelijke uitspraak ligt er een basis om vervolgens stappen te zetten om de vitaliteit van kernen in positieve zin te beïnvloeden, rekening houdend met de maatschappelijke vraagstukken en (DNA-)verschillen tussen kernen. Deze vitaliteitsimpuls biedt gemeenten die aan de slag willen met vitaliteitsbeleid voor kleine kernen een hanteerbaar stappenplan.

Samenwerken in plaats van participeren

Traditioneel spreken we in de relatie overheid - inwoners over participatie. De inwoner die participeert in het traject van de overheid of de overheid die participeert in het traject van de inwoners. Participatie geeft ook eigenaarschap aan (en daarmee een hiërarchische verhouding). Een beter vertrekpunt zou samenwerking zijn, waarbij de gelijkwaardigheid wordt benadrukt. We spreken in het vervolg daarom niet meer van participatie maar van samenwerking. Laat onverlet dat soms wel degelijk sprake blijft van participatie. Bijvoorbeeld bij advies over beleid. Vooral in situaties waar bewoners zelf zaken oppakken past het begrip participatie niet meer.

Stappenplan naar instrumenten en knoppen op maat

Er is geen pasklare formule wat werkt per dorp. In de voorgaande hoofdstukken hebben we de ontwikkelingen en kenmerken die bepalend zijn voor de vitaliteit in kleine kernen in beeld gebracht. Hieruit blijkt een breed palet aan vraagstukken een rol te spelen ten aanzien van de vitaliteit. Ook kent elke kern een eigen DNA-profiel waardoor het begrip vitaliteit ook een eigen betekenis heeft.

Wel kunnen we een logisch stappenplan benoemen, dat zicht geeft op het meest effectieve instrumentarium. Dit stappenplan focust op de relatie tussen de gemeente en de inwoners. De gemeenten zullen immers hun aanpak voor de kernen moeten aanpassen bij de situatie in de kern, waarbij niets doen overigens ook een optie is.

	Naam van de stap	Inhoud op hoofdlijnen
Stap 1	DNA van het dorp	Historische analyse Verhalen vertellen Sneeuwbalgesprekken
Stap 2	Per dorp: bepalen specifieke maatschappelijke vraagstukken rond vitaliteit	Vitaliteitsscan (statistieken) Toekomstscenario's
Stap 3	Samenwerking bepalen: willen en kunnen	Afwegingsmodel per dorp / vraagstuk
Stap 4	Instrumenten kiezen uit de gereedschapskist	Matrix van instrumenten

In het vervolg werken we deze stappen uit. Hierbij zijn de stappen 1 (hoofdstuk 3) en 2 (hoofdstuk 2) al uitgewerkt. Hier staan we heel kort bij stil. Wij focussen nu vooral op de stappen 3 en 4. Wij sluiten dit hoofdstuk af met enkele belangrijke aanbevelingen / valkuilen bij de toepassing van dit stappenplan, zowel vanuit de optiek van gemeenten als vanuit de optiek van inwoners.

4.1 Stap 1: DNA bepalen

In hoofdstuk 3 hebben we de verschillende elementen die het DNA van een kern bepalen geschetst. Het DNA ontstaat vooral uit de verhalen in de kern. Naast historische analyse zijn gesprekken met inwoners van belang. Narratieve methoden (vertellen) zijn hierbij van meerwaarde (zie kader de toegepaste methode in dit onderzoek). De DNA's roepen veel herkenning op bij de mensen die betrokken zijn bij de vitaliteit van hun (kleine) kern. De eigenheid en respectvol omgaan met die eigenheid is voor de dialoog tussen de kern en de gemeente een belangrijke meerwaarde. Voor gemeentebesturen is de kennis van de verschillende DNA's van kernen van onmisbare waarde bij het formuleren van een vitaliteits- of kleine kernenaanpak.

DNA-beeld bepalen met sneeuwbalgesprekken

De verhalen van inwoners en mensen die in het dorp werken, geven de noodzakelijke verdieping aan. Hiertoe zijn we in gesprek gegaan met inwoners, ondernemers en instellingen. Wij laten mensen vertellen over hoe het dorp functioneert, wat er gebeurt en wat de gesprekken van de dag zijn: in gesprek met de huisarts, dominee, bakker, journalist, schoolmeester, bezinepomphouder, woonconsulent corporatie, opbouwwerker, Om de juiste mensen te spreken voerden we 'sneeuwbalgesprekken'. Gestart is met één sleutelfiguur. In het gesprek met hem vragen we naar twee andere personen. Deze zoeken we op en ook daar vragen we weer naar twee personen. Zo komt de sneeuwbal aan het rollen.

Voorbeelden vanuit de bekeken casussen

Ter illustratie gaat het bij de kernen waar we de DNA bepaald hebben om de volgende richtingen:

- *Petten, gemeente Schagen: deze kern ligt aan de rand van het duingebied aan zee. Petten is in zijn bestaans-geschiedenis meermalen van de kaart verdwenen; door overstromingen en vanwege de bouw van de Atlantik Wal door de Duitsers. Na de Tweede Wereldoorlog is de kern weer opgebouwd. Gestaan zijn er wijken plan-matig bijgebouwd. De kern kent weinig ondernemers. Er komen weinig initiatieven uit het dorp; mensen zijn afwachtend. Als enkele voorlopers initiatief ontplooiën en het werkt, volgt de rest van het dorp. Zo is dat gegaan bij het dorpsontmoetingspunt in het oude kerkje.*
- *Grootschermer, gemeente Schermer: deze kern ligt in het veenweidegebied van de Eilandspolder tussen de vroegere meren Schermer en Beemster. De kern kent een geschiedenis van landbouw met relatieve grote bedrijven en visserij. Het fraaie landschap, de ligging ten opzichte van Amsterdam en de grote huizen maken het dorp in trek bij rijke stedelingen die landelijk willen wonen. Het dorp kent ook een aantal families die al generaties in Grootschermer wonen. Hiermee is het een dorp met twee gezichten: een traditioneel dorp en een woondorp. De wensen verschillen tussen beide groepen waar het gaat om de inrichting van het dorp (functioneel of esthetisch). Tegelijkertijd dragen initiatieven in het dorp van beide groepen bij aan integratie over en weer, zoals bij Podium onder de Toren en de ijsbaan.*

4.2 Stap 2: Maatschappelijke vraagstukken rond vitaliteit

In hoofdstuk 2 hebben we de thema's benoemd die voor de vitaliteit het meest bepalend zijn:

- Verenigingen (sport, muziek), wat te doen met ontgroening en vergrijzing waardoor oude structuren niet meer levensvatbaar zijn?
- Basisscholen, verdwijnen van economisch draagvlak: hoe omgaan met concentratie of spreiding? En hoe ga je om met vervoer?
- Groeiende vraag naar zorg en ondersteuning door extramuralisering. Afwachten of pampere van zorgbehoeftigen? Welke diensten organiseer je?
- Afhankelijkheid van mantelzorg?
- Nabijheid voorzieningen onder druk voor de meest kwetsbaren? Zeker in woondorpen dreigen de have-nots buiten de boot te vallen. Hoe vang je dit op?
- Afnemende woningbehoefte, risico leegstand, hergebruik bestaand vastgoed.
- Spanning woningmarkt: prijsopdrijving en verdringing laagste inkomens / starters.
- Transformatie van eengezins- naar levensloopgeschikte woningen.
- Krimpende beroepsbevolking, bedrijfssluitingen: hoe zorgen voor bedrijfsopvolging. En hoe houd je dan ondernemers betrokken bij het dorp (als sponsor en initiator).
- Mensen wonen niet hun hele leven meer op het dorp. Hoe toch betrokken houden / krijgen bij langetermijnontwikkeling dorp (en niet alleen eigenbelang).

Rond deze vragen kan basisinformatie in beeld gebracht worden via factsheets met belangrijkste kenmerken van de kernen (cijfers). Daarnaast kan de inzet van toekomstscenario's helpen met het voeren van de discussie over toekomstige ontwikkelingen. Het blijkt immers voor inwoners van dorpen vaak moeilijk om een goed beeld te krijgen van de toekomst. In het kader is de scenario-methodiek toegelicht.

Toekomstverkenning leefbaarheid met scenario's

Scenario's bieden een instrument om op gestructureerde wijze over de toekomst na te kunnen denken. Via scenario's worden verschillende toekomstbeelden voor vitaliteit in kleine kernen aan elkaar verbonden. De scenario's worden gepresenteerd aan het dorp. Inwoners kunnen voorkeuren uitspreken rond verschillende ontwikkelingsrichtingen.

Essentieel is om deze vragen zo concreet

en specifiek mogelijk voor een dorp uit te werken. Dit is een activiteit die dorp en gemeente samen moeten oppakken, zodat er over en weer draagvlak is voor de onderwerpen die met prioriteit aandacht vragen.

4.3 Stap 3: Samenwerking bepalen op basis van willen en kunnen

Als de gemeente heeft vastgesteld wat het DNA van een kern is en welke vraagstukken om actie vragen, is het zinvol om vast te stellen op welke wijze de gemeente betrokken wil zijn bij initiatieven. Traditioneel wordt dan snel gesproken over de (formele) rol van de gemeente. Wij vermijden het om over de rol van de gemeente te spreken, maar spreken bij voorkeur over de gemeentelijke inzet in de samenwerking met de kernen. Hierbij is het van belang om eerst de visie op de samenwerking met de kern te bepalen. Vervolgens de inzet van de gemeente.

Visie op samenwerking

Gelet op de actuele vraagstukken is de volgende visie vanuit gemeenten momenteel gemeengoed, hetgeen ook werd herkend door de deelnemende gemeenten aan de Vitaliteitsimpuls:

- Uitgaan van de **zelfredzaamheid** van inwoners, wat betekent dat de gemeente het initiatief in eerste instantie bij het dorp en haar inwoners legt.
- Verantwoordelijkheid voor de **kwetsbare groepen**, vanuit onder andere de decentralisaties.
- De rol van de gemeenten verandert van: “zorgen voor naar **zorgen dat**”.
- De **visie op de vitaliteit** van dorpen komt **primair van de inwoners** zelf. De inzet van de gemeenten richt zich op het overkoepelende publieke belang.
- Generieke subsidiepotjes zijn niet meer van deze tijd, **stimuleren van concrete projecten** wel.

Naast een samenwerking houdt de overheid ook een informerende functie over tal van ontwikkelingen in de samenleving. Voor dorpen is het vaak moeilijk om in de ongewisse toekomst te kijken. De gemeente kan dorpen helpen om tijdig veranderingen in de samenleving te agenderen.

Vanuit inwoners blijkt dat zij nadrukkelijk betrokken willen worden bij gemeentelijke initiatieven en verantwoordelijkheden. Informatievoorziening over en constructief meewerken aan initiatieven is hierbij een belangrijke voorwaarde. Over het overnemen van beleidsmatige en financiële verantwoordelijkheden door een vertegenwoordiging uit het dorp (bijvoorbeeld een dorpsraad of platform) zijn inwoners doorgaans terughoudend.

Willen en kunnen

De visie op samenwerking biedt een globaal kader. Afhankelijk van het DNA van een dorp en de concrete maatschappelijke vraagstukken die in het dorp actueel zijn, kan de samenwerking verder vorm krijgen. Daarbij zal de gemeente haar inzet moeten bepalen. Die verschilt van situatie tot situatie. Een handig handvat voor de afweging van deze inzet biedt Stichting De Bakkerij. Zij maakt bij vitaliteitsvraagstukken en het zelfoplossend vermogen vanuit de gemeenschap onderscheid naar ‘willen’ en ‘kunnen’. Het onderscheid tussen willen en kunnen gebruiken wij om vervolgens de inzet vanuit de gemeente nader in te vullen. Deze inzet is net als bepaling van DNA's en de agendering van maatschappelijke vraagstukken onderwerp van gesprek met het dorp. Zeker ook omdat het onderscheid tussen willen en kunnen vaak niet heel scherp is.

		Kunnen	
		Ja	Nee
Willen	Ja	<p>Dorp pakt het zelf op.</p> <p>Inzet gemeente:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niets doen • Voorwaardenscheppend • Aanspreekbaar zijn • Ondersteunen bij doorontwikkeling 	<p>Het dorp wil wel, maar kan niet. In dit geval kan de gemeente initiatieven ondersteunen en inwoners / bedrijven helpen ideeën ten uitvoer te brengen.</p> <p>Inzet gemeente:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Samenwerken • Faciliteren • Ondersteunen
	Nee	<p>Dit zal vanuit het dorp niet snel voorkomen. Bij een publiek belang kan de gemeente inwoners betrekken.</p> <p>Inzet gemeente:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stimuleren • Verleiden; zoeken naar gedeeld belang • Overtuigen • Zoeken naar mensen die iets willen 	<p>Vanuit het dorp is geen actie te verwachten. Alleen als sprake is van een publiek belang is inzet van de gemeente gewenst.</p> <p>Inzet gemeente:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verleiden • Overtuigen • Doordrukken

Bij de samenwerking tussen gemeente en het dorp moet een vorm gevonden worden die aansluit bij het karakter van de kern en het voorliggende vraagstuk. Het verdient de voorkeur om daarbij aan te sluiten bij organisatievormen die er al zijn in het dorp, al kunnen er redenen zijn om dit juist niet te doen. Kern is wel: benut de aanwezige energie in een gemeenschap.

Het kan ook voorkomen dat er in een gemeenschap geen concrete opgave voor samenwerking ligt. Dan kan een inzet op samenwerking achterwege blijven, of enkel vanuit continuïteit in relatie ingezet worden (vinger aan de pols houden).

Voorbeelden vanuit de bekeken casussen

In de verschillende dorpen die wij onder de loep hebben genomen komt het vraagstuk van willen en kunnen duidelijk naar voren:

- *De Noord, gemeente Heerhugowaard: De Noord kent vanuit haar verleden een stevige sociale samenhang. Mensen pakken samen vraagstukken op, en de rol van de gemeente is doorgaans beperkt. Het dorp neemt ook gezamenlijk verantwoordelijkheid door bijvoorbeeld gezamenlijk onderhoud van voetbalvelden te organiseren, massaal lid te worden van de bibliotheek en het onderhoud van het dorps huis. En er zijn de nodige sociale netwerken waarbinnen mensen worden opgevangen. Rond woningbouw wil het dorp nog wel uitbreiding, maar is men afhankelijk van de gemeente en de markt.*
- *Spaarndam, gemeente Haarlemmerliede-Spaarnwoude: het dorp Spaarndam, onder de rook van Haarlem biedt een aantrekkelijk woonmilieu voor stedelingen die landelijk willen wonen. Daarnaast kent Spaarndam een grote groep mensen die er al generaties wonen. Een belangrijke ontwikkeling bij het dorp is de voorgenomen bouw van een Landal Greenpark. Velen in het dorp willen dit niet en kunnen dit ook moeilijk tegenhouden. De inzet van de gemeente op dit dossier bestaat dan ook vooral uit informeren en overtuigen (draagvlak voor project zoeken). Een ander voorbeeld is de organisatie van activiteiten voor jongeren tot 16 jaar door jongerenvereniging Don Bosco. Aanvullend hierop subsidieert de gemeente een project voor jongeren vanaf 16 jaar. Wegens gebrek aan succes is dit gesubsidieerde project uitgebreid naar jongeren vanaf 12 jaar waardoor het project nu concurreert met de activiteiten van Don Bosco. Niets doen, of gebruik maken van de kracht van een groep vrijwilligers die wil en kan, was hier beter geweest.*
- *Sint Maarten, gemeente Schagen: Sint Maarten had al jaren geen supermarkt, bakker of slager meer. Met de vergrijzing gingen steeds meer ouderen uit dit dorp dit als een gebrek ervaren. De wil om dit te veranderen was er aanvankelijk wel, maar de mogelijkheden om een commerciële uitbater voor een supermarkt te vinden waren beperkt. In het dorps huis hebben inwoners vervolgens een eigen mini-markt ingericht die door inwoners dankbaar gebruikt wordt. De rol van de gemeente is in dit geval hoogstens stimulerend van aard.*
- *Medemblik, gemeente Medemblik: De stad Medemblik heeft een belangrijke toeristische functie. De ondernemers in de stad wilden deze functie versterken door de toeristische trekpleisters (stoommuseum naar kasteel Radboud) via een elektrisch trammetje met elkaar te verbinden. Vanuit de gemeente zijn (juridische) bezwaren aangegeven bij de realisatie van de tram. Los van de waarde van de bezwaren missen de initiatiefnemers vooral de aanwezigheid van de gemeente. Er wordt beslist van achter het bureau. Een meer faciliterende meedenkende rol zouden de ondernemers waarderen: van 'nee tenzij' naar 'ja mits'.*

Rol van de dorpsraad

Alle gemeenten die meedoen aan de Vitaliteitsimpuls werken met dorpsraden. Vraag die voorligt is op welke wijze samenwerking met bewoners op een moderne manier vorm krijgt, al dan niet via dorpsraden. Zowel bewoners als gemeenten zoeken nieuwe vormen van samenwerking, met meer nadruk op het zelforganiserend vermogen van bewoners.

Succes van de dorpsraad

Gemeenten gebruiken de dorpsraden als structuur om contact te houden met de dorpsgemeenschap. In veel gevallen is sprake van beleidsparticipatie: de gemeente vraagt de dorpsraad om mee te denken over beleid. Dorpsraden functioneren echter op een verschillend niveau en met wisselend succes.

Zijn dorpsraden de geëigende vorm voor samenwerking van gemeente en dorpen?.

Enquêtes onder dorpsraden in Medemblik en gesprekken met dorpsraden in Schagen laten zien dat niet iedere dorpsraad (beleids)verantwoordelijkheden van de gemeente wil overnemen. Het is dan ook nuttig om te kijken naar de verantwoordelijkheden die dorpsraden willen en kunnen dragen. Daarbij moet je ook kijken naar de verwachtingen van andere bewoners. Niet iedereen waardeert het als zij bij een initiatief de dorpsraad moeten betrekken. Ook hierin zijn er wezenlijke verschillen tussen kernen. Een succesvolle aanwezigheid van dorpsraden is sterk afhankelijk van het initiatief uit het dorp zelf.

Huidige en gewenste rol van de dorpsraad: sterkere samenwerking met gemeente

De meeste dorpsraadleden geven aan nu een rol als belangenbehartiger te hebben, ze komen in actie als ze het niet eens zijn met een beslissing van de gemeente. Daarnaast vraagt de gemeente dorpsraden om hun mening bij beleid en projecten. Regelmatig starten dorpsraden zelf initiatieven, meestal zonder steun van de gemeente. Over het algemeen wensen dorpsraden deze rollen ook. Veel raden willen dat de gemeente hen vaker vraagt om hun mening bij beleid en projecten.

Veel raden willen meer dan nu het geval is toe naar het nemen van initiatieven. Opvallend is dat veel dorpsraden hierbij een sterke rol van de gemeente verwachten. Zij willen samen met de gemeente aan projecten werken, waarbij het initiatief zeker ook bij de gemeenten mag liggen.

Bestaande dorpsraden

Uit de DNA's blijkt dat kleinere, authentieke dorpen vaker een goed georganiseerde dorpsraad met draagvlak hebben dan de woondorpen. In de woondorpen wordt door veel bewoners weinig binding met de dorpsraden ervaren. Dit is geen wet van Meden en Perzen. De aan- of afwezigheid van een dorpsraad wil uiteraard niet zeggen dat bewoners niet actief zijn. In de dorpen zonder actieve dorpsraad organiseren verenigingen vaak veel.

Dilemma's die dorpsraden ervaren

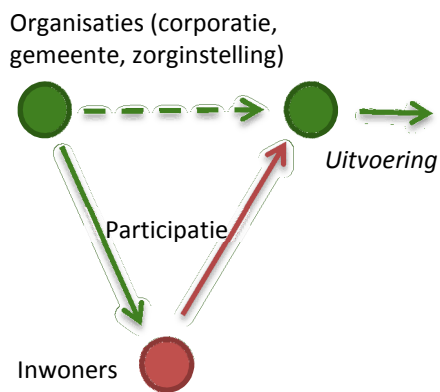
Niet alleen gemeenten, ook veel dorpsraden zijn zoekende naar hun rol:

- Vaak nemen leden van de bestaande dorpsraden erg veel werk op zichzelf en slagen zij er onvoldoende in om een brede groep te mobiliseren.
- Veel dorpsraden vinden moeilijk actieve leden, mogelijk omdat weinig bewoners zich met beleid willen bezighouden, mensen geen tijd beschikbaar hebben of de gevraagde inzet te langdurig is.
- Een goede samenwerking met de gemeente is motiverend; als afspraken worden nagekomen, informatie beschikbaar is, er een slagvaardige contactambtenaar is en er duidelijke spelregels zijn.
- Ook is vertrouwen over en weer van belang. Bureaucratie, bestuur, politiek en procedures werken remmend op een vruchtbare samenwerking.

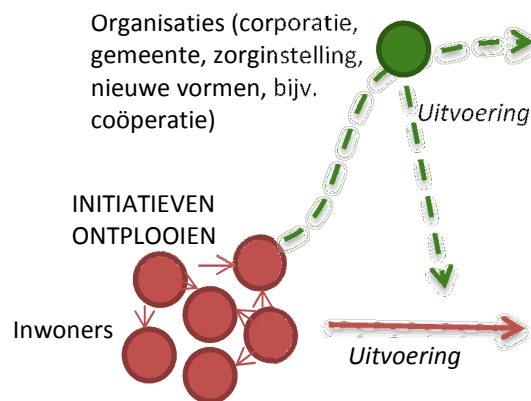
Nieuwe netwerken en nieuwe samenwerking

Ook de trend dat steeds meer mensen via andere dan de traditionele netwerken zich organiseren is van betekenis voor de rol van dorpsraden. Er zijn doorgaans best bewoners te vinden die bereid zijn om de handen uit de mouwen te steken of eens mee te denken. Zij bepalen in toenemende mate zelf de manier en condities waarop zij zich verbinden. Dit is vaak tijdelijk, gericht op een specifiek onderwerp of thema, een duidelijk resultaat, een duidelijk (eigen)belang, liefst concreet en vaak de nabije leefomgeving betreffend. Niet zelden zoeken mensen vooral gelijkgestemden op. Gevolg hiervan is dat er naast de dorpsraden andere initiatiefnemers ontstaan, die voor de gemeente moeilijker vindbaar zijn.

Traditionele participatie

Nieuwe samenwerking

Welke organisatievorm draagt bij aan een optimale samenwerking van inwoners met instellingen? Het schema geeft aan hoe inwoners en instellingen zich op een moderne manier tot elkaar verhouden, waarbij meer sprake is van initiatieven en uitvoering door inwoners zelf.

De kracht van deze oplossing is dat deze aansluit bij het DNA van het dorp. Aanvullend hierop kunnen de volgende stappen een bijdrage leveren:

- Ga op zoek naar bestaande structuren en versterk deze. Er gebeurt al heel veel! Thuiszorg- en welzijnswerkers wonen ook in de dorpen. Zij hebben vaak veel kennis over hun dorp en weten hoe mensen in de dorpen samenleven.
- Zoek ook naar andere (potentieel) actieve bewoners, die nu vaak onbekend zijn.
- Benader inwoners vanuit hun motivatie. Een voorbeeld: nieuwkomers in een woondorp hebben andere interesses en belangen dan de oorspronkelijke bewoners in een authentiek dorp.
- Creëer urgentie. Zet een stip op de horizon. Maak duidelijk op basis van toekomstontwikkelingen welke keuzes echt nodig zijn.
- Verstrek niet zomaar subsidie. Doe dit alleen onder versterkende voorwaarden.
- Maak meer gebruik van het bedrijfsleven. Er zijn bedrijven die vanuit winst oogmerk diensten aan particuliere initiatieven verlenen.
- Faciliteer innovatie / transitie via regelruimte en financiële middelen.
- Maak ruimte voor tijdelijke functies die het beeld van een dorp kunnen veranderen. Dit kan dorpingen anders tegen hun dorp aan laten kijken.
- Faciliteer dorpsraden en andere initiatieven. Projecten stranden soms op een gebrekkige samenwerking.
- Los geen probleem op dat er niet is.

4.4 Stap 4: Instrumenten kiezen uit de gereedschapskist

De laatste stap is om in de samenwerking met het dorp het passende instrumentarium te kiezen. Traditioneel was samenwerking tussen gemeente en inwoners vooral gericht op samen vormgeven aan beleid. Meer en meer is de samenwerking gericht op concrete initiatieven in de dorpen waarbij het primaat bij bewoners komt te liggen: zelforganisatie, al dan niet ondersteund door de gemeente.

De instrumenten voor samenwerking zijn onuitputtelijk. Wij hebben een bloemlezing van instrumenten geordend. De keuze voor het instrumentarium is afhankelijk van DNA, maatschappelijke vraagstukken en inzet / samenwerking van gemeente en dorp. Hiervoor biedt het volgende overzicht enig houvast.

Figuur: inzet van instrumenten in verschillende situaties (geen uitputtende opsomming)

Financiële instrumenten	Organisatievormen	Toekomstplannen	Communicatieve instrumenten
VOUCHERS DNA: initiatiefrijk INZET: verleiden/stimuleren THEMA'S: sociaal domein	DORPSBUDGET DNA: grote cohesie INZET: faciliteren/stimuleren THEMA'S: openbare ruimte	STIMULERINGSGELD DNA: afwachtend INZET: stimuleren THEMA'S: fysiek en sociaal domein	
MAKKIES DNA: onderlinge hulp, grote harmonie INZET: faciliteren THEMA'S: sociaal domein	CROWDFUNDING DNA: ondernemerschap INZET: faciliteren/verleiden THEMA'S: fysiek en sociaal domein	WIJKONDERNEMING DNA: ondernemerschap INZET: voorwaardenscheppend/ondersteunen THEMA'S: breed	
COÖPERATIE DNA: ondernemerschap, cohesie INZET: voorwaardenscheppend/ondersteunen THEMA'S: breed	BEWONERSCOLLECTIEF DNA: sociale cohesie, grote harmonie, zelfredzaamheid INZET: faciliteren/ondersteunen THEMA'S: breed	DORPSPLATFORM/-RAAD DNA: actief, harmonieus, cohesie INZET: samenwerken/ondersteunen/faciliteren THEMA'S: breed	
THEMAGROEP DNA: woondorp, betrokken bij omgeving, ondernemend INZET: samenwerken/ondersteunen/faciliteren THEMA'S: fysiek en sociaal	DENKTANK DNA: woondorp, zelfredzaam INZET: voorwaardenscheppend/ondersteunend THEMA'S: fysiek en sociaal domein	TOEKOMSTPLANNING SCENARIO'S DNA: woondorp, sociale cohesie, betrokkenheid bij dorp INZET: faciliteren/ondersteunen THEMA'S: breed	
LEEFBAARHEIDS-/DORPSPLAN DNA: woon- of traditioneel dorp, sociale cohesie INZET: samenwerke/faciliteren/ondersteunen/stimuleren THEMA'S: breed	DIGITAAL PLATFORM DNA: individueel karakter, ondernemend INZET: faciliteren/ondersteunen THEMA'S:	SOCIAAL WIJKTEAM DNA: traditioneel dorp, sociale cohesie INZET: organiseren/stimuleren/faciliteren THEMA'S: sociaal domein	
COACH DNA: individueel karakter, woondorp INZET: organiseren/stimuleren/faciliteren THEMA'S: breed	KEUKENTAFELGESPREK DNA: traditioneel dorp, sociale cohesie INZET: organiseren THEMA'S: sociaal domein	INFORMATIE DNA: generiek INZET: organiseren/ faciliteren THEMA'S: breed	

Inspirerende voorbeelden samenwerking

Participatiehuis Ymere

Per onderwerp kijken Ymere en actieve bewoners of het nodig is om meer bewoners te betrekken, welke vorm passend is en welk gewicht uitkomsten krijgen.

Alliantie Doornakkers te Helmond

Professionele partijen en bewoners zijn onderdeel van een wijkorgaan / samenwerkingsverband. Samen stellen zij een programma op en voeren dit uit. Vanuit het samenwerkingsverband wordt actief incidentele participatie opgezet.

Voordeel: de nadruk van participatie komt op wijkniveau te liggen (dicht bij belevingswereld bewoners), via samenwerking met bewoners en andere partners wordt de agenda van de corporatie gevuld.

Bewonersadviesgroep Nijestee Gr.

Bewoners geven advies over een zelf bepaald onderwerp of één van de thema's. **Kortdurend:** infobijeenkomsten en 4 bijeenkomsten om advies te formuleren. Nijestee geeft officiële reactie op advies. Als de opdracht is voltooid, wordt de groep opgeheven. Begeleid door professionals.

Overkoepelende Bewonersstuurgroep:

Randvoorwaarden en organisatorische aspecten van de nieuwe inspraakvorm.

Voordeel: Afgebakende tijd, zichtbaar resultaat draagt bij aan groter bereik onder bewoners, simpele en doeltreffende manier om bewoners bij beleid te betrekken, adviezen zijn realistisch, snel te organiseren, nieuwe / andere vormen van contact.

Startersbestuur Altenu

Doelgroep (starters) die onder druk staat krijgt ruimte om (investerings-)vraagstukken uit de samenleving op te halen. Het bestuur heeft een eigen budget en daagt initiatiefnemers uit om met een businesscase te komen, waaraan zij financiële ruimte bieden. Verantwoording over de investeringen vindt plaats aan een Raad van Toezicht (corporatiebestuurders, notabelen, ...) en de samenleving.

WardENZEEF

Gemeente en corporatie inventariseren met bewoners wat de belangrijkste opgaven zijn in een wijk. Vervolgens organiseren zij een wedstrijd voor bewoners. Zij kunnen initiatieven bedenken om de opgaven aan te pakken en worden daarbij naar behoefte ondersteund door professionals. Het beste idee wordt gewaardeerd met een geldbedrag (uit leefbaarheidsfonds gemeente en corporatie). Een jury geeft een professioneel oordeel over de initiatieven maar bewoners selecteren (zij stemmen).

N.B.: De figuur geeft geen uitputtende opsomming van instrumenten. De beschrijving van de bruikbaarheid naar DNA, inzet en thema's is bedoeld als vingerwijzing maar is niet exclusief. Ook in andere situaties kan het gebruik van een specifiek instrument overwogen worden.

Websites met voorbeelden van instrumenten:

- [Ruimtevolk](#)
- [Platform31](#)
- [DigitaleStedenAgenda \(crowdfunding\)](#)
- [Participatiewijzer](#)
- [Participatiemix](#)
- [De Kiemplek](#)

De instrumenten zijn niet uitputtend. Er zijn tal van goede voorbeelden waar gebruik van kan worden gemaakt. In het kader hiernaast is een aantal websites weergegeven met goede voorbeelden. Het karakter van de instrumenten is ook verschillend, waardoor in een dorp verschillende instrumenten goed naast elkaar kunnen worden ingezet.

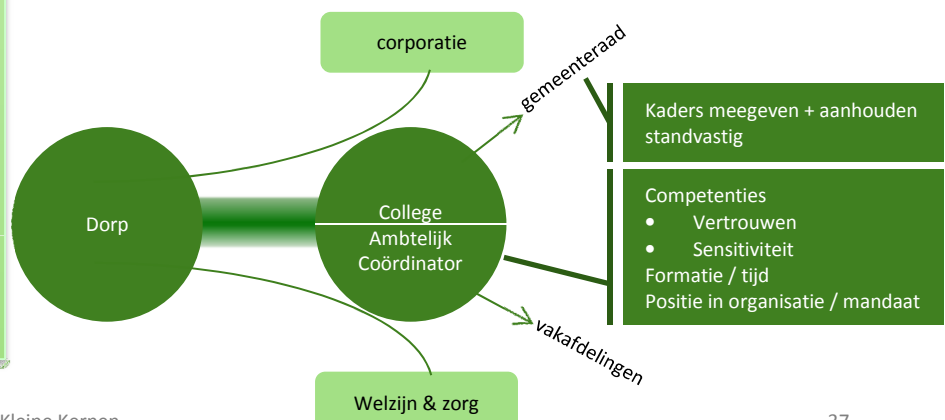
Voorbeelden vanuit de bekeken casussen

In de casussen zijn we tegen verschillende initiatieven aangelopen die een voorbeeld kunnen zijn voor elders:

- Medemblik, gemeente Medemblik:** Vanuit de stad is het initiatief Stichting Evenementen Medemblik (STEM) opgericht. Deze stichting organiseert gedurende het zomerseizoen een reeks evenementen. Het initiatief ligt bij bewoners. De gemeente zou kunnen participeren in deze stichting, maar dat leidt er al gauw toe dat de gemeente zaken overneemt. Beter is misschien een faciliterende rol: vergunningverlening en ruimte bieden.
- Oudesluis, gemeente Schagen:** 'Oudesluiers op het web' is als website door Dorpsbelang opgezet. Deze website zorgt voor bemiddeling tussen vraag en aanbod van diensten. Dorpsbelang staat los van de gemeente en zorgt voor allereerste initiatieven in Oudesluis, van poetsen van de sluis tot betrokkenheid bij gemeentelijke zaken.
- De Noord, Heerhugowaard:** De inwoners en de gemeente hebben samen het Kompas op De Noord uitgewerkt, een wijkvisie die zorgt voor een betere relatie tussen gemeente en het dorp. Verwachtingen zijn hierdoor over en weer duidelijk geworden, waardoor initiatieven in het dorp op eigen kracht makkelijker tot stand konden komen.
- Dirkshorn, gemeente Schagen:** Vanuit het dorp is het initiatief gekomen om sportaccommodaties en een haven opnieuw in te richten. Vervolgens heeft de initiatiefgroep samen met de gemeente gezocht naar een haalbare uitwerking en subsidies van derden om dit mogelijk te maken.

Organisatie en inbedding van instrumenten

Een heldere organisatiestructuur helpt bij het kiezen van de juiste instrumenten in de juiste situatie. In grote lijnen is de volgende structuur behulpzaam:

Essentieel in de organisatiestructuur is een directe verbinding tussen het dorp en de gemeente ambtelijk en bestuurlijk. Daarbij is het van belang dat de ambtelijke vertegenwoordiging richting dorpen de competenties, tijd en mandaat heeft. Ook naar de gemeenteraad is extra aandacht nodig, om hen steeds bij ontwikkelingen betrokken te houden. Het politieke spel moet hierbij beperkt blijven tot het stellen van de noodzakelijke kaders.

Aandachtspunten bij inzet van instrumenten

Voor een effectieve inzet van instrumenten door gemeenten is het zinvol om de volgende aandachtspunten in de gaten te houden, en te voorkomen dat deze punten op enig moment een initiatief vanuit een gemeenschap onnodig belemmert.

- Hoe bevorder je in de gemeentelijke organisatie en bestuurlijk dat verschillen in aandacht tussen kernen gewaardeerd worden en niet leiden tot **'maaivelddenken'**? Verschillende aanpakken per dorp zijn geen rechtsongelijkheid, maar doen recht aan de verschillen tussen dorpen.
- Het is zinvol om als invalshoek richting burgerbetrokkenheid uit te gaan van 'wisdom within crowds'; het aanhaken bij goede initiatieven, ook als die van kleine groepen komt. Het gaat om de kracht van het idee, waarbij de gemeente kan afweten of zij hierin mee wil gaan; vanuit haar democratische rol. Dit staat op gespannen voet met de traditionele benadering van **democratische legitimatie** van inwonersparticipatie. Dat gaat uit van de 'wisdom of the crowds'; als de meerderheid het goed vindt, is er sprake van een goed idee.
- Inspirerende initiatieven en experimenten in dorpen hebben een voorbeeldwerking voor andere kleine kernen. De angst voor **precedentwerking** ligt dan op de loer en zit vaak diep in gemeentelijke organisaties (als we het hier toestaan, mag iedereen het). Dit zet onnodig een rem op vernieuwende initiatieven. In dezelfde sfeer kunnen we het argument van **'verwachtingen wekken'** noemen. Als je als gemeente meedenkt bij een initiatief zou dit leiden tot verwachtingen. Een juiste communicatie kan zowel het eerste punt (precedentwerking) als het tweede punt (verwachtingen wekken) in de juiste verhoudingen plaatsen.
- Een geslaagd plan heeft uiteindelijk ook vaak te maken met beheerskosten. Moeten we dan niet aan een plan beginnen, als nog niet duidelijk is wie de kosten in de toekomst dragen? Dit **beheer in de toekomst** blijkt dan ook een heet hangijzer. Goede afspraken aan de voorkant kunnen op dit punt teleurstellingen voorkomen.
- Samenwerking tussen gemeenten en inwoners vraagt oprechte belangstelling en openheid naar elkaar. Partners voelen deze **oprechtheid** en voelen ook aan wanneer de samenwerking vanuit ambtenaren of bestuurders als een 'moetje' worden gezien. In de vormgeving en aansturing van de samenwerking is hiervoor binnen de gemeentelijke organisatie aandacht nodig.
- **Stem verwachtingen op elkaar af**, van gemeente en inwoners over de inzet en het doel van samenwerking. Inwoners zitten niet altijd op deze samenwerking te wachten en leggen hiervoor de verantwoordelijkheid bij de gemeente, terwijl de gemeente soms te hoge verwachtingen van de participatie van inwoners in beleidstrajecten heeft (en vervolgens teleurgesteld is).

Aandachtspunten voor samenwerking vanuit de inwoners

Niet alleen bij de gemeente is een aantal aandachtspunten te noemen, ook vanuit inwoners:

- **Continuïteit in betrokkenheid.** Inwoners willen graag iets doen voor hun kern. Het betreft echter een tijdelijke vrijwillige klus. Nieuwe generaties hechten ook steeds meer belang aan die tijdelijkheid. Dit zet de continuïteit van de betrokkenheid onder druk.
- Voor inwoners wordt **zingeving** van hun activiteiten belangrijker. Dan kan het gaan om immateriële aspecten van zingeving (iets nuttigs doen voor de samenleving), maar ook om meer materiële

aspecten, zoals het opbouwen van een CV. Het is zinvol om een appel te doen aan het motief waarmee mensen betrokken zijn. Dit vergroot immers hun betrokkenheid.

- **Overzien van het toekomstperspectief.** Voor veel inwoners is het denken over maatschappelijke veranderingen geen dagelijkse activiteit. Het vooruit kijken naar toekomsttrends is dan ook lastig. Terwijl beslissingen wel voor langere tijd effect hebben. Via beproefde (scenario)methodieken kunnen inwoners betrokken worden bij het schetsen van toekomstperspectieven.
- **Bereik** van betrokken inwoners. Een deel van de gemeenschap is actief, een ander deel volgt. Het is goed om de vormen van betrokkenheid te overzien en via verschillende kanalen mensen aan te spreken: dus niet alleen via lokale media, maar ook door gebruik van internet, apps, etc.
- Voor inwoners zijn in de samenwerkingstrajecten **korte lijnen naar het bestuur** van belang. Mensen hebben behoefte aan snelle en adequate informatie en directe invloed op besluitvorming. Voor motivatie om bij te dragen aan de samenwerking tussen gemeente en inwoners is het zinvol rekening te houden met deze wens.

4.5 Samenvattend stappen om te komen tot knoppen

Met de Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen hebben we een stappenplan uitgewerkt dat goed in beeld brengt hoe belangrijk het is om de verschillen tussen kernen te kennen, herkennen en erkennen. Essentieel voor toepassing van dat stappenplan is de keuze van een gemeente om ook daadwerkelijk het vitaliteitsvraagstuk van kleine kernen te willen oppakken.

Op grond van die keuze kan de gemeente vervolgens een aanpak op maat per dorp vormgeven. Dit begint met het ontrafelen van het unieke DNA-profiel. Vervolgens door het benoemen van het relevante maatschappelijk vraagstuk per kern. Na het kennen van het DNA en het bepalen welke maatschappelijke vraag aan de orde is, maken de volgende stappen de organisatie van de vitaliteitsaanpak compleet:

- Als is vastgesteld op welke vragen binnen een dorpsgemeenschap antwoorden gegeven moeten worden, kan de volgende stap gezet worden. De gemeente brengt in beeld of er binnen een dorp bereidheid en capaciteit beschikbaar is om dit antwoord zelf te geven. Afhankelijk van de mogelijkheden binnen een dorp verschilt de inzet van de gemeente: van nietsdoen, via stimuleren en verleiden naar overnemen (hierbij is 'niets doen' vaak een reële optie!).
- Nu de inzet van de gemeente is vastgesteld, kan de gemeente (samen met inwoners) het meest passende instrumentarium kiezen. Hierbij dient de gemeente zowel rekening te houden met de rol die zij wil spelen als de aard van het DNA van de kern.
- Met de gekozen instrumenten kan de uitvoering beginnen.

Bijlage 1: Samenvatting van de vijf deelprojecten

Haarlemmerliede-Spaarnwoude

Vraagstuk

De gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude maakt zich zorgen over de gevolgen van veranderingen in het maatschappelijk speelveld. De gemeente vraagt zich af in welke mate sociale structuren en voorzieningen toekomstbestendig zijn. In het kader van transitie van de WMO en beperktere middelen, zet de gemeente in op meer zelfstandigheid en activiteit van bewoners. Dit moet problemen als vereenzaming en isolatie van met name ouderen ondervangen, in een vergrijzende samenleving en in een tijd waar voorzieningen verdwijnen. De vitaliteitsvraagstukken lijken in Spaarndam nu nog overzichtelijk te zijn, maar er dient wel een vinger aan de pols gehouden te worden. De bevolking vergrijsst. Hoewel er actief van het dorps huis gebruik wordt gemaakt, komen “stille problemen” als schuldproblematiek en eenzaamheid voor.

In het onderzoek is ervoor gekozen om het DNA van Spaarndam in beeld te brengen. Het is een autonoom functionerende kern met een eigen identiteit, met vitaliteitsvraagstukken die horen bij een kleine kern.

De gemeente heeft twee doelen die zij met dit project wil bereiken:

1. Een actieplan van, voor en door bewoners, dat leidt tot een vitaliteitsimpuls van Spaarndam. Dit heeft als neveneffect dat de zelfredzaamheid van bewoners sterker wordt. Zij maken namelijk zelf het actieplan en gaan met werkgroepjes zelf aan de slag om de uitvoering te realiseren.
2. In de gemeentelijke organisatie is er behoefte aan “tellen”, een inzicht in de (toekomstige) vitaliteit aan de hand van data. Wij maken factsheets met data die inzicht bieden in de huidige en toekomstige vitaliteit van de dorpen.

Aan de hand van deze doelen kan de gemeente de definitie van vitaliteit bepalen. Zij weet immers wat bewoners verstaan onder vitaliteit en hoe zij daarin denken in te grijpen. Daarnaast zijn indicatoren voorhanden die de mate van vitaliteit duiden.

Om bovengenoemde doelen te bereiken hebben wij voor Spaarndam het unieke eigen karakter en lokale vraagstukken blootgelegd. Om hier goed antwoord op te krijgen was het nodig om via een aantal wegen met het dorp in gesprek te gaan:

- Onderzoek onder cliënten van thuiszorgorganisatie Amstelring naar de mate waarin zij op hun sociale netwerk terug kunnen vallen.
- Sneeuwbalgesprekken: we lieten “sleutelpersonen” en willekeurige inwoners in het dorp hun verhaal vertellen.
- Vitaliteitsscan.
- Historische analyse van het dorp en de regio.
- Inventarisatie van wenselijke toekomstscenario’s bij inwoners.

Belangrijkste resultaten

Ook al ligt Spaarndam onder de rook van Haarlem, de rit naar het dorp gaat over smalle weggetjes door nat grasland en duurt toch even. In het oosten kom je bij de sluis, de scheiding tussen de historische kern (West) en het naoorlogse gedeelte (Oost). Het historische Spaarndam ontstond bij een sluis in de dam tussen het Spaarne en het IJ. Naast landbouw is de economie dan ook lang gericht geweest op de vaart. Het oostelijke deel ontstond na de inpoldering van het IJ. Hier werd nagenoeg alle naoorlogse bouw neergezet. De twee delen vallen onder een andere gemeente (Haarlem (West) en Haarlemmerliede en Spaarnwoude (Oost)). In de dorpsgemeenschap is er geen verschil tussen beide delen merkbaar.

Het dorp beschikt over relatief veel voorzieningen (supermarkt, sportvelden, horeca, basisscholen, enz). Bewoners zijn bang dat voorzieningen verdwijnen, omdat het sociale leven er omheen georganiseerd is. Dit speelt met name in het dorpscentrum, dat vanwege financiële vraagstukken onder druk staat. Bewoners vragen zich af of zij bezuinigingen zouden kunnen opvangen door zelf voorzieningen of activiteiten draaiende te houden. Veel bewoners doen juist al veel, het is de vraag of zij nog meer aankunnen. De toekomst moet uitwijzen wat bewoners zelf kunnen betekenen. De basisvoorwaarden lijken hiervoor goed te zijn. Het is een levendige gemeenschap waar mensen veel activiteiten in het dorp zelf opzoeken. Het dorp kent een rijk verenigingsleven. Er wordt veel georganiseerd. Regelmatig zijn ondernemers de drijvende kracht hierachter. Er is een hechte kern van bewoners met een lange familiegeschiedenis in het dorp, veel mensen willen blijven of willen na hun studie terugkeren. Mensen kennen elkaar goed, er is sociale controle. Nieuwkomers worden in de gemeenschap opgenomen, mits zij zich goed inzetten. De dorpsraad wordt vooral voor hun inzet voor (het behoud van) het dorpscentrum gewaardeerd. Kritiek is er op hun draagvlak en het is niet zeker of zij de zwaarte van de opgaven aankunnen. Spaarndam krijgt namelijk zware thema's te verstouwen, zoals de groei van de Amsterdamse havens en Schiphol.

Vergrijzing is een actueel thema. Er zijn zorgen over een groeiend aantal kwetsbare ouderen, die niet geneigd is hulp te vragen. Een deel van hen kan niet terugvallen op vrienden of familie. Daarnaast zal door toenemende vergrijzing betrokkenheid ook langs andere lijnen dan de jeugd georganiseerd moeten worden. Het is afwachten hoe dit zich ontwikkelt. Een derde zorg betreft de bereikbaarheid per openbaar vervoer, bewoners hebben een auto nodig. Ouderen hebben dit vaak niet.

De relatie met de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude is goed. Bestuurders zijn benaderbaar. Er zijn zorgen over de slagkracht van deze kleine gemeente, zeker gezien de opgaven die er liggen. Er worden verbeterpunten genoemd, zoals minder bureaucratie en een gedeelde visie op de ontwikkeling van het gebied.

Ten aanzien van Haarlem zijn bewoners een andere mening toegedaan. Bewoners hebben het idee dat de gemeente niets voor hen doet.

Doelen gemeente

Doel 1: Een actieplan van, voor en door bewoners, die leidt tot een vitaliteitsimpuls van Spaarndam. Dit heeft als neveneffect dat de zelfredzaamheid van bewoners sterker wordt. Zij maken namelijk zelf het actieplan en gaan met werkgroepjes zelf aan de slag om de uitvoering te realiseren.

Gedurende het onderzoek hebben twee ontwikkelingen ervoor gezorgd dat we deze ambitie hebben verlaten. De belangrijkste betreft de zoektocht die de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude is gestart om nauw te gaan samenwerken dan wel fuseren met een andere gemeente. Het maken van een actieplan zou door bewoners hier nooit los gezien van kunnen worden. Ten tweede merkten we dat vanwege een toekomstvisie-traject er al veel met bewoners was gesproken. De animo om deel te nemen was niet groot genoeg. Het traject heeft er wel aan bijgedragen dat de gemeente nu beter op de

hoogte is van de mogelijkheden. Uit het DNA, gesprekken met een groep bewoners en het overkoepelende onderzoek zijn een aantal wenken te destilleren die bijdragen aan het vergroten van vitaliteit en zelfredzaamheid:

- Het DNA van elk dorp is erg bepalend voor hoe een dorp omgaat met sociale vitaliteit. Bepalende factoren daarin zijn:
 - hoe hecht de sociale samenhang in het dorp is;
 - hoe het dorp is georganiseerd (verenigingen, dorpsraad, andere organisaties);
 - of men gebruik weet te maken van 'de kracht' van (individueel in) de dorpen;
 - de aanwezigheid van vraagstukken die het urgent maken om samen aan de slag te gaan.
- Bij het benaderen van bewoners om de vitaliteit van hun kern te versterken:
 - Appelleer bij bewoners aan de noodzaak om zelf zaken op te pakken: sluit aan bij de vraagstukken die leven in de dorpsgemeenschap en creëer urgentie.
 - Ga op zoek naar bestaande netwerken en versterk deze: haak aan bij initiatieven die lopen en de mensen hierachter. Zoek ook naar andere (potentieel) actieve bewoners, die nu vaak onbekend zijn.
 - Zet losse en flexibele netwerken in, in plaats van één vaste vorm.
 - Benader inwoners vanuit hun motivatie. Bepaal of zij willen en kunnen en vervolgens welke rol je als gemeente inneemt. Bij de ene groep kan het over beleid gaan, de andere wil juist een project starten. De ene groep heeft ondersteuning nodig, de andere juist niet. Maak hierbij gebruik van verschillende instrumenten (financieel, organisatievormen, toekomstplannen, communicatieve instrumenten).

Doel 2: In de gemeentelijke organisatie is er behoefte aan "tellen", een inzicht in de (toekomstige) vitaliteit aan de hand van data. Wij maken factsheets met data die inzicht bieden in de huidige en toekomstige vitaliteit van de dorpen.

In de bijlagen van het DNA van Spaarndam zijn factsheets te vinden. Hierin hebben wij indicatoren benoemd die de vitaliteit van de kern duiden. Naast zaken als leeftijdsopbouw (vergrijzing) zijn deze gericht op de basisvoorwaarden voor veerkracht van de gemeenschap. En niet zozeer op de problemen, zoals vaak bij lijsten met indicatoren het geval is. Zo kijken we bijvoorbeeld naar de ontwikkeling van bijstandsuitkeringen. Neemt het aantal mensen dat langdurig werkloos is af? En wordt er veel huisartszorg gevraagd? Natuurlijk is het zaak hierbij verband te leggen met het aantal ouderen en lage inkomens (nauw verband met opleidingsniveau en helaas ook met gezondheid).

Daarnaast kijken we naar (de ontwikkeling) van het voorzieningenaanbod, bereikbaarheid, en huizenprijzen. Deze duiden de aantrekkelijkheid van woningen en het woongebied.

Bij de interpretatie van de indicatoren is het de opgave om de betekenis ervan te duiden. Vergrijzing kan bijvoorbeeld betekenen dat er meer potentiële vrijwilligers bijkomen. Maar als het aandeel oudere ouderen toeneemt, is het effect omgekeerd. En mensen met een hoog inkomen zitten soms om andere activiteiten verlegen dan mensen met een laag inkomen.

Heerhugowaard

In de gemeente Heerhugowaard ligt ten noorden van de stad een kleine kern, De Noord, met het buurtschap Veenhuizen en een buitengebied (kortweg 'De Noord' genoemd). In 2005 is voor dit gebied, samen met de bewoners, een wijkontwikkelingsplan gemaakt: Kompas op De Noord. Komende ontwikkelingen in het dorp vragen om een nieuwe blik op de toekomst:

- Vergrijzing: veroudering van de bevolking roept vragen op over de geschiktheid van woningen, het (in stand houden van) voorzieningen, eenzaamheid, etc.;
- Het Rondeel: per 1 januari 2014 vertrekken enkele functies (de bibliotheek en loketfuncties van Rabobank, de gemeente en corporatie Woonwaard) uit deze maatschappelijke accommodatie, waardoor de exploitatie en daarmee het bestaan van het Rondeel op de tocht staan;
- Dorpshuis Veenhuizen: mocht het (oudere) beheerdersechtpaar er ooit mee stoppen, dan is de toekomst van het dorpshuis onzeker.

Vraagstuk

Bij gemeente en de dorpsraad van De Noord/Veenhuizen bestond behoefte aan een beeld van hoe bewoners denken over deze zaken. Hoe denken zij dat omgegaan kan worden met bovenstaande ontwikkelingen?

In lijn met het Vitaliteitsonderzoek, is gebruik gemaakt van een combinatie van verschillende methoden om de vitaliteit in De Noord in beeld te brengen en een beeld te krijgen van de mening over bovenstaande zaken. Concreet zijn de volgende procesonderdelen aan bod gekomen:

- Gesprekken met bewoners. Op afspraak, maar ook door mensen aan te spreken in het dorp;
- Gesprekken met professionals;
- Gebruik van geschreven bronnen: rapporten en websites;
- Gebruik van cijfermateriaal van de gemeente en van het CBS;
- Een bewonersavond op 12 december 2013.

DNA van Heerhugowaard De Noord, het buurtschap Veenhuizen en het buitengebied.

De conclusie vanuit het voorgaande is positief. Noordenders wonen over het algemeen naar grote tevredenheid in hun dorp. Er is een actief en groot verenigingsleven en er zijn sociale netwerken en vangnetten voor als iemand in het dorp het moeilijker heeft. Voor de maat van een dorp als De Noord is het voorzieningenniveau redelijk en men koestert wat er is. Het voortbestaan van de bibliotheek is daarbij erg belangrijk en actueel. Bewoners vinden het belangrijk om gezinnen in het dorp te behouden en aan te trekken. Zij zijn de sleutel voor het behouden van het bloeiende verenigingsleven en de voorzieningen in het dorp.

Enkele bepalende factoren die het DNA van het dorp vormen:

- Tuinbouwkarakter vormend voor de saamhorigheid;
- Geen grote uitbreiding van het dorp, nieuwkomers gedoseerd;
- Sociale structuren zorgen voor sociale vitaliteit;
- Dorp doet veel zelf om verenigingen en voorzieningen overeind te houden.
- Als dorp niet overal invloed op (bijvoorbeeld: woningbouw, beleid van gemeente en organisaties) en dat geeft onrust en zorgen voor de toekomst.

Conclusie en thema's voor de toekomst

De conclusie is duidelijk: De Noord is een sociaal vitaal dorp met bewoners die zich voor elkaar en voor het dorp inzetten. Toch is ook De Noord geen beschermd gebied, ontwikkelingen die we overal tegenkomen, gaan ook aan De Noord niet voorbij. Dat roept de vraag op: wat houdt De Noord sociaal vitaal in de toekomst?

De toekomstrichtingen voor De Noord hebben met het sociale leven te maken. Men wil het verenigingsleven, voorzieningen en accommodaties overeind houden en voldoende ontmoeting, met name voor ouderen, waarborgen.

Deze thema's zijn dan ook belangrijkst voor de toekomst:

- Een toekomst voor verenigingen: de accommodaties

De Noord (en Veenhuizen) kent een aantal accommodaties waar verenigingen, clubs en maatschappelijke instellingen gebruik van maken. In het onderzoek zijn geen duidelijke antwoorden gevonden voor de vraagstukken rondom (toekomstige) leegstand in 't Rondeel en een onzekere (verre) toekomst voor Het Zwaantje in Veenhuizen. Daarvoor is een diepgaandere verkenning nodig van het gebruik en de wensen van de verschillende verenigingen in alle accommodaties in De Noord en Veenhuizen. Na deze inventarisatie is te kijken naar verschuivingen of andere invullingen, waardoor alle accommodaties een goede, rendabele en toekomstbestendige invulling kennen.

- Voorzieningen voor ouderen
Sociale contacten, aanspraak en gezelligheid is voor (bijna) iedereen belangrijk, zeker voor (kwetsbare) ouderen met een toenemende zorgvraag en afnemende mobiliteit. Naar verwachting neemt de behoefte aan laagdrempelige ontmoeting toe. Voor De Noord is een uitgebreidere inventarisatie nodig van waar nu precies behoefte aan is.
- Kleinschalige nieuwbouw als wens
Wordt met name genoemd omdat men met nieuwbouw hoopt voorzieningen te behouden en het verenigingsleven levendig te houden. De gemeente heeft aangegeven dat er op de korte termijn geen nieuwbouw in De Noord komt. Op de middellange termijn (tussen 5 á 10 jaar) is nieuwbouw wel weer bespreekbaar. Wellicht is de situatie op de woningmarkt dan anders en zijn er weer mogelijkheden.

Op 12 december 2013 zijn deze onderwerpen besproken tijdens een bewonersavond in Café Bleeker. Daaruit kwamen geen duidelijke concrete handvatten naar voren om een (maatschappelijke) invulling te geven aan Het Rondeel in de toekomst. De gemeente gaat met de dorpsraad en de Stichting Dorpsbelang verder in gesprek om dit verder uit te werken en concrete acties te formuleren.

Medemblik

Vraagstuk

Zoals veel andere gemeenten worstelt ook Medemblik met de vraag hoe zij om kunnen gaan met ontgroening en vergrijzing. Met op de achtergrond de ontwikkelingen in de AWBZ en de Wmo, die ouderen dwingen langer zelfstandig te blijven wonen. De gemeente verwacht dat bewoners steeds meer zelf zullen moeten oppakken en streeft er daarom naar om bewoners te activeren. De vraag is hoe zij dit kan stimuleren, want in het verleden is dit lastig gebleken. De gemeente heeft deze ambitie eerder vastgelegd in het kernenbeleid. Dit beleid had als doel om een "effectieve samenwerking tussen dorpen, stad en haar inwoners, ondernemers en gemeente" vorm te geven. Daarnaast is het een middel om diverse activiteiten op het gebied van leefbaarheid vorm te geven. Medemblik wil graag het kernenbeleid evalueren om de samenwerking met de bewoners te versterken. De vragen die Medemblik beantwoord wilde krijgen waren:

1. Hoe kan de samenwerking tussen de gemeente en bewoners(organisaties) effectief vormgegeven worden, met een steeds grotere rol voor bewoners? Hoe kan hun betrokkenheid bij beleid en uitvoering en hun rol als partner van het bestuur versterkt worden?
2. In welke mate kunnen bewoners terugvallen op een sociaal vangnet wanneer zij een zorgvraag krijgen. Kunnen zij in hun huidige woning en woonomgeving blijven, ook wanneer de overheid zich terugtrekt?

3. Welk effect gaat er uit van het huidige kernenbeleid van de gemeente, waarin zij heeft omschreven hoe zij de betrokkenheid van bewoners bij beleid en uitvoering en de rol als partner van het bestuur wil versterken?

Aan de hand van het onderzoek zal de gemeente het kernenbeleid actualiseren. Hierin zal de gemeente op zoek gaan naar methoden om het zelforganiserend vermogen van de bewoners te versterken.

Om antwoord te krijgen op de bovenstaande vragen hebben we een onderzoek uitgevoerd onder alle kernraden. Hierin vroegen we naar hun huidige en gewenste rol. In aanvulling hierop hebben we een interview gehouden met de Stadsraad Medemblik over de kwaliteit van de samenwerking en is een dialoog georganiseerd met de lokale corporaties over de toekomst van participatie. Daarnaast hebben we heel precies gekeken naar het unieke karakter van Medemblik en de maatschappelijke vraagstukken die er leven. Hieruit volgde het DNA van Medemblik, waaruit mede het zelforganiserend vermogen en de zelfredzaamheid van bewoners af te leiden was. Het DNA hebben we in beeld gebracht aan de hand van sneeuwbalgesprekken: we lieten “sleutelpersonen” en willekeurige inwoners in het dorp hun verhaal vertellen. Daarnaast voerden we een historische analyse en vitaliteitsscan uit.

DNA Medemblik

Medemblik is de enige stad in de gemeente. Het heeft ook meer stadse kenmerken; zoals een lager gemiddeld inkomen en lagere gemiddelde woningwaardes, meer jonge gezinnen en meer allochtonen. Medemblik heeft een historisch centrum dat veel toeristen trekt. Het historische centrum is ontstaan in een periode van florende handel, mede door haar gunstige ligging. In de meer recente geschiedenis zijn in Medemblik in twee perioden grote groepen laaggeschoolde arbeiders gehuisvest, wat de stad een imago van ‘ruw volk’ gaf. In een eerste periode hebben bij de aanleg van de Zuiderzeewerken Friezen een plek in Medemblik gevonden. In de tweede periode in de jaren '70 arriveerden voor de groeiende industrie gastarbeiders uit met name Turkije. De afgelopen decennia is de bevolkingssamenstelling veranderd, door het aanbod van koopwoningen. Hiermee zijn ook de scherpe kantjes van het imago afgesleten. Het imago heeft echter vooral een boost gekregen door de organisatie van meer zomerevenementen, die veel mensen aantrekken. De impuls voor deze evenementen was het verdwijnen van de havenfunctie uit de binnenstad. Hierdoor werd gezocht naar nieuwe initiatieven om de binnenstad levendig te houden. De evenementen die hieruit voorkomen zijn vaak particulier initiatief, zoals het Bakkerijmuseum en de Stichting Red Kasteel Radboud, en kennen een groot aantal vrijwilligers.

Ondanks de groei van het zelforganiserend vermogen, is op individueel niveau de zelfredzaamheid beperkt. Op het moment dat iemand hulp of ondersteuning nodig heeft, kloppen veel inwoners van Medemblik direct aan bij professionele organisaties. Zij zoeken de hulp vaak niet in eigen kring. Daar komt bij dat de sociale controle en betrokkenheid minder groot is dan in de omliggende dorpen. De vereenzaming onder ouderen is daarom een toenemend probleem. Er wordt het een en ander georganiseerd om de vereenzaming tegen te gaan, maar hiermee worden niet alle bevolkingsgroepen bereikt. Dit ligt wel verschillend per bevolkingsgroep. Het lijkt erop dat leden van de Turkse gemeenschap goed kunnen terugvallen op hun familie. En ook in de binnenstad is de sociale cohesie groter dan in de buitenwijken.

Samenwerking met kernraden

Het doel van het Kernenbeleid is het bevorderen van bewonersparticipatie, vitaliteit en leefbaarheid in alle kernen van de gemeente en deze in stand te houden of daar waar mogelijk te verbeteren. Het kernenbeleid Medemblik rust op een belangrijke pijler: de kernraden. Zij vormen de verbinding tussen

de gemeente en de bevolking. Dit heeft wisselend succes. Lang niet alle kernen hebben de gevraagde toekomstvisie geschreven, sommige kernraden zijn slapend.

De meeste kernraadleden geven aan nu een rol als belangenbehartiger te hebben, ze komen in actie als ze het niet eens zijn met een beslissing van de gemeente. Daarnaast vraagt de gemeente hen om hun mening bij beleid en projecten. Regelmatig starten dorpsraden zelf initiatieven, meestal zonder steun van de gemeente. Over het algemeen wensen dorpsraden deze rollen ook. Veel raden willen dat de gemeente hen vaker vraagt om hun mening bij beleid en projecten.

Het valt op dat veel kernraden erg veel werk zelf doen en ook willen doen. Het aanjagen van initiatieven of op afstand volgen zien zij veel minder vaak als hun taak. Dit roept de vraag op of de kernraden in hun huidige vorm de juiste partij zijn om het zelforganiserend vermogen en de zelfredzaamheid van bewoners te vergroten. Dan moeten er immers meer mensen aan de slag dan de kernraden alleen. Tegelijkertijd hebben veel kernraden juist te kampen met een afnemend aantal actieve leden.

De kwaliteit van de samenwerking kan beter. Er is niet zelden een gebrek aan vertrouwen. De waarachtigheid van de gemeentelijke interesse in de mening van bewoners wordt niet zelden betwijfeld. Het spel verkeert spelen draagt niet bij aan dit vertrouwen. Dit wordt regelmatig ervaren. Vaak heeft het te maken met de slagvaardigheid en kwaliteit en tijdigheid van informatie. Soms is de afstand tot de politiek groot geworden. Een veelgehoord argument is dat bureaucratie, bestuur, politiek en procedures remmend werkt en bewoners afschrikt.

Beantwoording vragen

De eerste en derde vraag beantwoorden we samen.

Welk effect gaat er uit van het huidige kernenbeleid van de gemeente, waarin zij heeft omschreven hoe zij de betrokkenheid van bewoners bij beleid en uitvoering en de rol als partner van het bestuur wil versterken?

Hierboven omschreven we dat het kernenbeleid in haar huidige vorm niet in alle kernen gewerkt heeft. Gebleken is dat verschillende bewoners en hun organisaties, verschillende wensen en capaciteiten hebben. De uniforme aanpak sluit hier niet op aan. Dit heeft als gevolg dat de verbinding tussen bewoners en gemeente niet altijd uit de verf kwam.

Hoe kan de samenwerking tussen de gemeente en bewoners(organisaties) effectief vormgegeven worden, met een steeds grotere rol voor bewoners? Hoe kan hun betrokkenheid bij beleid en uitvoering en hun rol als partner van het bestuur versterkt worden?

De belangrijkste conclusie vanuit dit onderzoek is dat het DNA van elk dorp erg bepalend is voor hoe een dorp omgaat met sociale vitaliteit. Bepalende factoren daarin zijn:

- hoe hecht de sociale samenhang in het dorp is;
- hoe het dorp is georganiseerd (verenigingen, dorpsraad, andere organisaties);
- of men gebruik weet te maken van 'de kracht' van (individuen in) de dorpen;
- de aanwezigheid van vraagstukken die het urgent maken om samen aan de slag te gaan.

Dit vraagt om maatwerk, waardoor een uniforme opzet van de overlegstructuur en werkwijze niet meer past.

- Zet losse en flexibele netwerken in, in plaats van één vaste vorm.
- Appelleer bij bewoners aan de noodzaak om zelf zaken op te pakken: sluit aan bij de vraagstukken die leven in de dorpsgemeenschap en creëer urgentie.
- Vraag natuurlijk ook aan bestaande dorpsraad wat hun eigen gewenste rol en positie is.

- Ga op zoek naar bestaande netwerken en versterk deze: haak aan bij initiatieven die lopen en de mensen hierachter. Zoek ook naar andere (potentieel) actieve bewoners, die nu vaak onbekend zijn. Bekijk hoe het dorp georganiseerd is.
- Benader inwoners vanuit hun motivatie. Bepaal of zij willen en kunnen en vervolgens welke rol je als gemeente inneemt. Bij de ene groep kan het over beleid gaan, de andere wil juist een project starten. De ene groep heeft ondersteuning nodig, de andere juist niet. Maak hierbij gebruik van verschillende instrumenten (financieel, organisatievormen, toekomstplannen, communicatieve instrumenten).
- Speel het spel goed: zorg voor korte lijnen naar bestuur, kom afspraken na, lever goede informatie op tijd, enzovoorts.

In welke mate kunnen bewoners terugvallen op een sociaal vangnet wanneer zij een zorgvraag krijgen? Kunnen zij in hun huidige woning en woonomgeving blijven, ook wanneer de overheid zich terugtrekt?

Uit het DNA van Medemblik blijkt dat veel bewoners met een hulpvraag direct aankloppen bij professionele organisaties. Zij zoeken het vaak niet in eigen kring. Er zijn zorgen over toenemende vereenzaming onder ouderen. In vergelijking tot traditionele dorpen hebben minder mensen voldoende sociaal netwerk om op terug te vallen. De sociale controle en betrokkenheid zijn minder groot dan in de omliggende dorpen. Hierin is onderscheid te maken. Het lijkt erop dat leden van de Turkse gemeenschap goed kunnen terugvallen op hun familie. In de binnenstad is de sociale cohesie ook groter dan in de buitenwijken.

Schagen

Vraagstuk

De gemeenten Schagen, Zijpe en Harenkarspel zijn op 1 januari 2013 samengegaan in de gemeente Schagen. Een gemeente met maar liefst 25 kernen, variërend in grootte en elk met andere vraagstukken en behoeften. Dat vraagt om handvatten voor sociale vitaliteit: hoe zitten de kleine kernen in elkaar? Hoe geef je de relatie tussen de kernen en de gemeente vorm zodat zij samen de sociale vitaliteit in stand kunnen houden? Om een antwoord te vinden op deze vragen, is in Schagen het DNA onderzocht van zes kernen en twee wijken:

• Petten	• Sint Maarten
• Oudesluis	• Callantsoog
• Dirkshorn	• Schagen – Groeneweg
• Schagen – Waldervaart	• Tuitjenhorn

Daartoe is gesproken met (een afvaardiging van) de verschillende dorps- en wijkraden, andere sleutelfiguren uit de dorpen, de gemeente, woningcorporatie en welzijnsinstelling. Op 18 december organiseerde de gemeente een gesprek tussen de dorpsraden en de wethouders, over de veranderende rol van de dorpsraden de relatie met de gemeente. Ook de input van deze avond is bij het onderzoek betrokken.

Diversiteit aan DNA's

De verkenning van de DNA's leerde dat elke kern anders is. De diversiteit is te groot om een indeling te maken naar typen dorpen. Dat zou onrecht doen aan de uniekheid van elke kern. Een veelheid aan verschillende aspecten op de 'ontwikkellijn' van elke kern bepaalt uiteindelijk het DNA.

- **Petten**

Een kustdorp, met 1.700 bewoners. Het dorp is in haar historie tweemaal volledig verwoest opnieuw opgebouwd. In de loop van de vorige eeuw is het dorp uitgebreid. Iedere uitbreiding bracht een nieuwe groep bewoners. Petten is een hecht dorp van bij elkaar betrokken bewoners en met een hecht verenigingsleven. Pettemers doen veel voor hun dorp, zoals het overeind houden van bestaande verenigingen, opknappen van voetbalterreinen. Hoewel veel mensen bij nieuwe initiatieven een afwachtende rol innemen, doet men actief mee als het initiatief kans van slagen blijkt te hebben, zoals bij het DorpsOntmoetingsPunt (DOP) in de voormalige kerk. De relatie met de gemeente is broos: er staat veel te gebeuren in Petten, rondom kustversterking en de recent opgestelde structuurvisie, waarbij bewoners zich in het proces niet volledig betrokken voelen.

- **Oudesluis**

Een klein, eigenstandig dorp van vissers en harde werkers, dat in 2016 haar 400 jarig bestaan viert. Van oorsprong aan de kust, na inpoldering van de Anna Paulowna polder in 1845 in het binnenland. Met 770 inwoners, veelal erg betrokken bij het dorpsleven. Oudesluizers zorgen er zelf voor dat het dorp vitaal blijft: schouders eronder en samen krijgen we het voor elkaar. Voorbeelden hiervan zijn het onderhoud en beheer van het zwembad, het stimuleren van sport onder jongeren en de website Oudesluis op 't web, een digitaal platform voor vraag en aanbod uit het dorp. De basisschool speelt een belangrijke rol in het sociale leven, maar door teruglopende leerlingaantal vreest men voor het voortbestaan van de school, voor onderwijs, maar ook als accommodatie voor ontmoeting.

- **Dirkshorn**

Een actief dorp van (van oorsprong) agrariërs, met 1.500 inwoners. Ontstaan als lint langs een van de weinige wegen die het drassige gebied ontsloten. Dirkshorn kent toeristische aantrekkingskracht en er is dan ook veel verblijfsrecreatie te vinden.

Het dorp is zelfredzaam, zoals blijkt uit de wijze waarop bewoners zich inzetten voor het behoud en de ontwikkeling van sportvoorzieningen en de leefbaarheid van het dorp. De relatie met de gemeente is niet altijd even gemakkelijk, maar het opstellen van het leefbaarheidsplan heeft daarop wel goede invloed gehad. Een zorg voor de toekomst is het voortbestaan van de supermarkt. Vooral voor ouderen is deze voorziening erg belangrijk, omdat zij minder mobiel zijn en omdat de supermarkt ook een sociale functie vervult.

- **Schagen – Waldervaart**

De Waldervaart is een jaren '70 wijk met 4.500 inwoners en met het gevoel van een stedelijke buitenwijk. De wijk kent veel hofjes en buurtjes. Waldervaart is een wijk waar in de beginjaren veel gezinnen met kinderen woonden, maar waar de bevolking langzaamaan vergrijsst. De sociale samenhang in de wijk is met name te vinden op een kleiner schaalniveau: van hofjes en buurtjes. Op groter schaalniveau is er weinig 'wij'-gevoel. Men woont prettig in de wijk maar zoekt sociale contacten net per se op wijkniveau. De zorgen in de wijk spelen met name rondom de openbare ruimte en rondom veiligheid. Er zijn plekken in de wijk waar men zich met name in de avonden niet prettig voelt.

- **Sint Maarten**

Van oudsher een vissersdorp, maar na de aanleg van de West-Friese Omringsdijk verloor het de ligging aan zee en werd de belangrijkste inkomstenbron landbouw. Er wonen 930 mensen in Sint Maarten en er is een actief verenigingsleven, gericht op sport en gezelligheid. De bewoners van Sint Maarten weten wat er nodig is om de leefbaarheid te behouden en zetten de schouders eronder als het nodig is. Als voorbeeld is het DorpsServicePunt (DSP) interessant, waar bewoners bij het missen van een winkeltje zelf een voorziening opzetten in het dorpshuis. De voorziening loopt goed en functioneert niet in de minste plaats als ontmoetingsplek.

- **Callantsoog**

Callantsoog is een historisch en klein garnalenvissersdorp dat zich heeft ontwikkeld tot alom bekende badplaats in de duinen. Met een inwonertal van 2.550, in de zomer aangevuld met vele toeristen. Mede dankzij dit toerisme is er een goed voorzieningenniveau. Ook het verenigingsleven in Callantsoog is goed op orde, hoewel (zoals elders) zorgen bestaan over teruglopende ledenaantallen en invulling van bestuursfuncties.

- **Schagen – Groeneweg**

Een leefbare, overzichtelijke en groene jaren '60 wijk dicht bij het centrum met 3.470 inwoners. De meeste bewoners wonen naar tevredenheid in de wijk en waarderen de rust. Sociale contacten spelen op klein schaalniveau van blokken, niet op wijkniveau. De wijk vergrijsst en dankzij de sociale samenhang (buren kijken naar elkaar om), lijken bewoners elkaar goed te kunnen ondersteunen. Ook de ligging dicht bij de voorzieningen in het centrum, maakt de wijk ook voor ouderen een prettige leefomgeving.

- **Tuitjenhorn**

Tuitjenhorn is van oorsprong een agrarisch dorp, met vooral tuinders en boeren. Het is ontstaan langs een lint, in de loop der tijd ingevuld met woonwijkjes. Er wonen ca. 3.500 mensen in Tuitjenhorn. Het dorp kent een goed voorzieningenniveau, zowel dagelijkse voorzieningen als maatschappelijke voorzieningen. Het vraagstuk rondom vergrijzing en de daarvoor benodigde voorzieningen leeft. Bewoners zijn erg actief voor hun verenigingen en het in stand houden daarvan. Lastiger is het bij initiatieven die algemener zijn, maar als daar uiteindelijk aandacht voor is, wordt het voortvarend opgepakt.

Conclusie vanuit de DNA's

Uit de inventarisatie van de DNA's blijkt dat elke kern vanuit zijn eigen kracht en eigen dynamiek werkt aan de (sociale) vitaliteit. Dat betekent dat in het ene dorp initiatieven eerder van de grond komen dan in het andere dorp en dat de thematiek van de projecten en gespreksonderwerpen verschilt. Ook de betrokkenheid van bewoners en de manier waarop dorpen zijn georganiseerd, verschilt.

In het onderzoek in Schagen stond de vraag centraal hoe de dorpen in elkaar zitten en welke handvatten dit biedt voor het vormgeven van de samenwerking tussen de overheid en burgers. Er verandert veel op het moment: grotere geografische afstanden tussen dorpen en de gemeente, decentralisaties in het sociale domein, een verminderde financiële armslag van de overheid, en de beleidswens tot meer zelfredzaamheid van de samenleving. Dat speelt naast autonome ontwikkelingen als economische schaalvergroting (minder voorzieningen, vooral in kleine kernen) en demografische ontwikkelingen (minder of geen bevolkingsgroei en vergrijzing). Opgaven die niet veel vragen van de gemeente en bewoners. Zij hebben beiden hierin een verantwoordelijkheid te nemen, wat in onderlinge samenwerking vorm moet krijgen. Dat zal niet in elk dorp op dezelfde manier invulling kunnen krijgen. Daarvoor verschillen de dorpen onderling teveel en komen ook de vraagstukken op verschillende manieren tot uitdrukking (afhankelijk van de situatie en ontwikkelingen in een dorp).

Aanbevelingen aan gemeente hoe relatie met dorpen verder vorm te geven

Om de aanpak van vitaliteit in kleine kernen verder handen en voeten te geven, biedt het rapport houvast voor uit te werken beleid, met enkele richtingen voor de dorpsgerichte aanpak en participatie:

- **Samenwerkingsvorm die past bij het dorp.**

Het DNA is bepalend voor hoe het dorp functioneert, op welke wijze zij zaken oppakt en op welke manier (en met wie) het gesprek over thema's het best kan worden aangegaan. Daarom is het logisch om ook in samenwerking aan te sluiten bij mogelijkheden en wensen van de dorpen. Hoe en met welk gremium (en hoe deze heet), dat doet er in feite niet zo toe. Het is met name belangrijk

dat de belangen vanuit elk dorp behartigd worden en dat de gemeente een gesprekspartner heeft met organisatie-kracht en een brede achterban.

- **Maatwerk ook op thema's**

De thematiek rondom vitaliteit in dorpen is breed en het is belangrijk te beseffen, dat niet alle thema's zich lenen om op dorpsniveau besproken en aangepakt te worden. Hoe concreter het onderwerp, hoe meer het onderwerp zich leent om in het dorp neer te leggen, zoals inrichting van de woonomgeving, overlast, sociale samenhang, etc. Er zijn echter ook onderwerpen die op een hoger geografisch schaalniveau spelen, zoals hoofdinfrastructuur, economie of de decentralisaties, dat hoort bij de verantwoordelijkheid van de gemeente. Voor dit maatwerk is het goed om per kern zicht te hebben op het DNA en de opgaven die er spelen.

- **Verwachtingen managen vanuit de gemeente**

De rol van de gemeente in de samenwerking met dorpen verandert. Subsidierelaties en standaardbudgetten zijn niet meer van deze tijd. Er wordt gezocht naar nieuwe financieringsvormen. De overheid verwacht daarbij dat inwoners zelf meer verantwoordelijkheid nemen voor de eigen omgeving en dat de gemeente meer zaken loslaat. Dat is niet van vandaag op morgen de praktijk. Het vraagt een geleidelijk proces voor zowel inwoners als de gemeente. Dit levert ook onzekerheden over verwachtingen over en weer. Het is goed om daar duidelijkheid over te geven over wat er van de dorpen wordt verwacht en hoe dat vorm krijgt.

- **Kracht zoeken in eigen dorp**

Samenwerking komt van twee kanten. De veranderingen bieden de dorpen uitdagingen, waar zij ook zelf over na kunnen denken. Uit de inventarisatie van de DNA's blijkt dat dorpen al veel zelf doen, vanuit de organisatiekracht van het dorp en van sleutelfiguren. Het is daarom van belang om te weten waar deze kracht per dorp zit. Er gebeurt ook al veel. Dorpen kunnen dat verder brengen door onder andere te zoeken naar bewoners die de schouders eronder kunnen zetten, te leren van andere dorpen en te bedenken wat daarvoor nodig is van anderen (bijvoorbeeld de gemeente).

Schermer

Vraagstuk

De gemeente Schermer gaat fuseren met de gemeente Graft-De Rijk en de stad Alkmaar. Zo ontstaat een gemeente met meer dan 100.000 inwoners, met zowel een grote stad als dertien kleinere kernen. Maatschappelijke ontwikkelingen raken momenteel kleine kernen, zoals vergrijzing, ontgroening, verlies van voorzieningen en een groter beroep op zelfredzaamheid. Hebben de kleine kernen voldoende "body" om vitaal te blijven? Hoe organiseer je in een grote (deels stedelijke) gemeente voldoende aandacht voor de vitaliteit in kleine kernen? De gemeente wil met het project Vitaliteitsimpuls Kleine Kernen hier handvatten voor ontwikkelen, zodat de kwaliteit en identiteit van kleine kernen behouden blijft of versterkt wordt. Het project dient de volgende vragen te beantwoorden:

1. Hoe kan de verbinding tussen bewoners van kleine kernen en bestuurders van een grote gemeente versterkt worden?
2. Hoe kan de zelfstandigheid en activiteit van bewoners vergroot worden?

Aan de hand van de resultaten van het onderzoek bepaalt de gemeente haar inzet om de vitaliteit van de kleine kernen te behouden of versterken. Dit wordt verwerkt in het kernenbeleid.

Om antwoord op de vragen te vinden hebben we voor Grootschermer het unieke eigen karakter en lokale vraagstukken blootgelegd. Gekozen is om naar Grootschermer te kijken omdat dit dorp zich

enigszins in de luwte ontwikkelt. Maar betekent dit dat er geen vragen zijn in Grootshermer? Om hier goed antwoord op te krijgen was het nodig om via een aantal wegen met het dorp in gesprek te gaan:

- Interview met het panel Wonen, welzijn en Zorg met professionele partners
- Vitaliteitsscan
- Historische analyse van het dorp en de regio
- Sneeuwbalgesprekken: we lieten “sleutelpersonen” en willekeurige inwoners in het dorp hun verhaal vertellen
- Inventarisatie van wenselijke toekomstscenario’s bij inwoners
- Dialoog met gemeentelijke werkgroep kleine kernen

Belangrijkste resultaten: DNA

Mensen regelen hier hun zaakjes zelf wel, aldus de Grootshermerenaar. Daar hebben ze de gemeente helemaal niet bij nodig. In Grootshermer, een dorp met een plattelandskarakter, organiseren veel bewoners zelf activiteiten, is oud worden nog mogelijk omdat je terug kunt vallen op familie en burens. Bovendien is er nog een supermarkt met postkantoor en een basisschool. De vraag is hoe lang nog. De Troefmarkt redt het alleen door ook maaltijdservices en catering aan te bieden, de school heeft nog net genoeg kinderen, terwijl het dorp vergrijsd. Grootshermer verandert. In sommige activiteiten zit de klad. De saamhorigheid loopt terug volgens de oudere bewoners. Er zijn nieuwkomers in Grootshermer komen wonen, vanwege de mooie ligging. Zij zijn individualistischer, hebben andere wensen en verwachtingen van het dorpsleven en hebben vaak interesse in andere activiteiten dan de huidige. Maar gaat dit ten koste van de dorpsgemeenschap? Nieuwkomers zorgen juist ook voor vers bloed in het verenigingsleven. En ze organiseren ook activiteiten, zij het andere dan voorheen. Het Koe-op-stal-feest is vervangen voor Podium onder de Toren.

Er zijn zorgen of er in de toekomst voldoende onderlinge zorg voor alle bewoners georganiseerd zal worden, omdat bewonersstructuren veranderen. Nu wordt er vooral door familie nog goed op ouderen gelet, maar nieuwkomers hebben geen familie in de buurt. Het is de vraag of zij voldoende geïntegreerd zijn in de gemeenschap om daarop terug te kunnen vallen.

Daar waar het informele netwerk sterk is, is de formele organisatiegraad niet zo groot. De gemeente ziet de dorpsraad als aanspreekpunt, maar de organisatiekracht en verbondenheid van de dorpsraad met het dorp is beperkt. De dorpsraad is op haar beurt niet tevreden over de samenwerking met de gemeente, deze kan slagvaardiger.

Beantwoording vragen

Hoe kan de verbinding tussen bewoners van kleine kernen en bestuurders van een grote gemeente versterkt worden?

De huidige dorpsraad is in haar huidige vorm niet zonder meer de aangewezen partij om de contacten met de dorpen te onderhouden. Ze heeft beperkt draagvlak in het dorp, kan moeilijk actieve leden vinden, wil geen aanjager van initiatieven zijn of verdergaande bevoegdheden krijgen. Dit is niet alleen in Grootshermer zo. De gemeente zou beter op zoek kunnen gaan naar andere (informele) netwerken en sleutelpersonen, waarbij ze rekening houdt met de verwachtingen die bewoners van het dorpsleven hebben en met de organisatiekracht in het dorp. Dit bepaalt de rol die netwerken kunnen en willen spelen. Vaak spelen ondernemers een krachtige rol. De inzet van de gemeente dient hierop aan te sluiten. Dus niet één manier van samenwerken, maar maatwerk. Vraag natuurlijk ook aan de bestaande dorpsraad wat hun eigen gewenste rol en positie is.

De gemeente dient ook te kijken naar haar eigen rol: spelen zij zelf het spel goed. Dit betreft met name de kwaliteit van informeren en de slagvaardigheid.

Het afwegingskader in het hoofdrapport biedt houvast om te zoeken naar een betere verbinding tussen gemeente en bewoners. Als experiment zouden veel bevoegdheden bij de dorpsraad kunnen worden neergelegd. Doordat bewoners zien dat er wat te halen is krijgen ze interesse, maar moet de dorpsraad ook haar werk goed doen. Dit kan vernieuwing in de dorpsraad tot stand brengen. Dit vraagt wel de nodige begeleiding.

Hoe kan de zelfstandigheid en activiteit van bewoners vergroot worden?

Bij de beantwoording van bovenstaande vraag zijn enkele wenken genoemd. De belangrijkste is om maatwerk te leveren en bewoners te benaderen op een wijze die hen aanspreekt:

- Zet losse en flexibele netwerken in, in plaats van één vaste vorm.
- Appelleer bij bewoners aan de noodzaak om zelf zaken op te pakken: sluit aan bij de vraagstukken die leven in de dorpsgemeenschap en creëer urgentie.
- Ga op zoek naar bestaande netwerken en versterk deze: haak aan bij initiatieven die lopen en de mensen hierachter. Zoek ook naar andere (potentieel) actieve bewoners, die nu vaak onbekend zijn.
- Benader inwoners vanuit hun motivatie. Bepaal of zij willen en kunnen en vervolgens welke rol je als gemeente inneemt. Bij de ene groep kan het over beleid gaan, de andere wil juist een project starten. De ene groep heeft ondersteuning nodig, de andere juist niet. Maak hierbij gebruik van verschillende instrumenten (financieel, organisatievormen, toekomstplannen, communicatieve instrumenten).
- Speel het spel goed: zorg voor korte lijnen naar bestuur, kom afspraken na, lever goede informatie op tijd, enzovoorts.

En vooral: wees oprecht!

Bijlage 2: Links naar deelrapportages deelprojecten

Hyperlinks opnemen naar alle deelrapporten in het kader van dit project.